

BAVYERA DEVLET KÜTÜPHANESİ'NDE MAHBUBUN SIFATLARINA
DAİR RİSALE *MİFTÂHÜ'T-TEŞBÎH*'TEN BİR İNTİHAL MI?

Muhittin ELİAÇIK*

Giriş

Klasik Türk edebiyatında ideal sevgili fiziğini anlatmak için kullanılan sıfatlara çok önem verilmiş ve bu sıfatları açıklamak üzere birçok kalem mahsulü ortaya konulmuştur. Bu kalem mahsullerinden, sevgilinin belli başlı uzuvları için kullanılan sıfatları Arap, Fars ve Türk şairlerinin şiirlerinden hareketle anlatan müstakil ve orijinal nitelikteki üç eser dışında diğerlerinin genellikle bir liste olmaktan öteye geçmediği ve yardımcı nitelikteki çalışmalar olarak kaldıkları dikkati çekmektedir. Söz konusu üç eser Kutbüddin Ahmed'in *Hevesnâme*'si, Muîdî'nin *Miftâhü't-teşbîh*'i ve Sürûrî'nin *Bahrü'l-maârif*'i olup, biz bir dördüncüsünün de olma ihtimalini yazdığımız bir makalede ileri sürmüştük.¹ Bu makalede ise, yazdığımız söz konusu makalede tanıttığımız risaleyle *Miftâhü't-teşbîh* arasındaki şaşırtıcı benzerlikler incelenecektir. Her şeyden önce bu benzerliğin bir intihal, tadil veya fevâid türü bir kaydı işaret ettiğini, ama bunlardan birisinin tercih edilmesi konusunda dikkatli olunması gerektiğini belirtmeliyiz. Söz konusu makalemizi hazırlarken bu risalede aynı konudaki diğer eserlerden bir referans ve istifade olabileceğini düşünmekle beraber bir tadil veya intihalın olabileceğini hiç düşünmemiştik. Zira risalede bizi bu yönde düşünmeye götürebilecek emareler bulunmaktaydı. Bu risalenin gerek bir *Netâyicü'l-fünûn* nüshasının son sayfalarında boş kalan sayfalara müstensihçe iki üç gecede yazıldığının bildirilmesi ve gerekse bu nüshanın ilk sayfasında risalenin adının yazılmasında tereddütler yaşandığına dair ipuçları bulunması o tarihlerde bu risalenin ve

* Doç. Dr., Kırıkkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü. meliacik63@yahoo.com

¹ "Bavyera Devlet Kütüphanesi'nde Mahbuba Ait Benzetme Lafızlarını Açıklayan Bir Risale", *İlmi Araştırmalar* 25, 2008, s. 57-67.

Miftâhü't-teşbih'in bilinip tanınmadığına işaret etmekteydi. Zaten *Miftâhü't-teşbih* ilk kez tanıtıldığında o ana kadar Ahmed el-Berdahî'nin *Kitâb-ı câmi-i envârü'l-edebi'l-Fârisî*'si ile Sürûrî'nin *Bahrü'l-maârif*'inin bilinen iki eser olduğu, bunlara Muîdî'nin *Miftâhü't-teşbih*'inin de eklenebileceği söylenmiş ve bu eserin, Muîdî'nin adı sanı unutulmuş eserlerinden birisi olduğu belirtilmiş, şimdiye kadar Muîdî'nin bu eserinden bahseden herhangi bir kaynağa veya *Miftâhü't-teşbih*'e atıfta bulunan herhangi bir araştırmaya rastlanmadığı, ancak bir tesadüf sonucu bu eserin bir nüshasının² bulunmasıyla varlığından haberdar olunduğu ifade edilmiştir.³ Bizim tanıttığımız risale ise *Miftâhü't-teşbih*'e büyük benzerlik göstermekte, yazılış tarihi ve yeri bakımından da ona çok yakın bulunmaktadır. Farklılık sadece yazar, sebab-i telif, hatime ve bazı beyitlerdedir. Bu makalemizde iki eseri şekil ve muhtevaca karşılaştırarak aradaki ilişkiyi belirlemeye çalışacağız. Her ne kadar asıl eserin Muîdî'nin *Miftâhü't-teşbih*'i olduğuna ve bahsettiğimiz risalenin bu eserden tadil veya intihal yoluyla hazırlandığına dair kanaat ağır bassa da bu konuda ihtiyatlı olup küçük bir ihtimalle de olsa bu durumun tersinin de olabileceğini gözönünde tutmayı faydalı buluyoruz. Bütün bunlara dair ayrıntıları aşağıda göstereceğiz. Bu konudaki metodumuz *Miftâhü't-teşbih*'i asıl eser olarak önümüze koymak ve risaleyi ona göre değerlendirmek olacaktır. *Miftâhü't-teşbih* için M, Belgradî'nin risalesi için de B kısaltmasını kullanacağız. Bu değerlendirmemiz bir nüsha kritiği gibi olsa da genel değerlendirme ve sonuç bölümlerinde oluşan kanaatimizi ortaya koyacağız. Önce, iki eser ve yazarlarıyla ilgili bilgiler verilecektir.

Miftâhü't-teşbih

Klasik Türk edebiyatında ideal sevgili fizigine ait sıfatları 21 bölümde şiir örnekleriyle anlatan bir risale olan *Miftâhü't-teşbih*, Kalkandelenli Muîdî'ye ait olduğu kabul edilen bir eser olup adı, yukarıda anılan yazmanın 3^a sayfasında: "...Tamâm olduktan sonra nâm-ı şerîfin *Miftâhü't-teşbih* kodum" şeklinde geçmektedir. Ayrıca yazmanın 1^a sayfasında da eserin adı belirtilmiştir. Müellifinin adı ise yine mukaddimede

² Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Kütüphanesi Yazmalar nr. 67.

³ İsmail E. Erünsal, "Muîdî'nin *Miftâhü't-teşbih*'i", *Osmanlı Araştırmaları VII-VIII*, 1988, s. 218.

“...Çeşmi tolu âb u gönli âteş ya’nî Muîdî-yi belâ-keş”(2^b) şeklinde verilmiştir. Dolayısıyla eserin ve müellifinin adını tespitinde bir sıkıntı bulunmamaktadır. Ancak, *Miftâhü’-t-teşbih*’in yazarının kaynaklarda geçen iki Muîdî’den hangisine ait olduğu yönünde bir soru işareti olduğu, ama yapılan mukayeseler sonucunda Kalkandelenli Muîdî’nin daha ağır bastığı ortaya çıkmıştır.⁴

16. yüzyılın ikinci yarısında yaşayan ve asıl adı Mehmet olan Muîdî, Kalkandelen’de doğmuş olup *Sehî Tezkiresi*’nde Üsküp’ün Kalkandelen’e yakınlığı ve o bölgenin en büyük şehri olmasından dolayı Üsküplü olarak kaydedilmiştir. Âşık Çelebi, Riyâzî, Latîfî, Beyânî, Şeyh Mustafa, Kafzâde Fâizî ve Gelibolulu Mustafa Âlî tezkirelerinde ise Kalkandelenli olduğu, Sücûdî ve Tulûî ile de çağdaş olduğu kaydedilmiştir. Medresede iyi bir öğrenim gördükten sonra Kazasker Mirim Çelebi’nin yanında mülâzim olup daha sonra da Müfti Zenbilli Ali Çelebi’nin yardımcısı olmuştur. Arkadaşı, Ali Çelebi’nin oğlu Fazıl Çelebi’nin ölümü üzerine bunalıma girerek her şeyden elini eteğini çekip hacca gitmiş, dönüşte Mısır’a geçerek orada maliye katipliğine atanmış ve aynı yerde de ölmüştür.⁵ Hamse sahibi olarak bilinen Muîdî’nin kaynaklarda adı geçen eserlerinden sadece *Divân*’ıyla *Şem’ ü Pervâne*’sinin nüshaları günümüze ulaşmış olup, adları bilinen *Gül ü Nevruz*, *Hüsrev ü Şîrîn* ve *Vâmık u Azrâ*’sının nüshaları ise günümüze ulaşmamıştır. Ayrıca Muîdî bu risalesinde *Işk-efzâ* ve *Leylî vü Mecnûn* adlı eserlerinin de olduğuna dair ipuçları vermektedir. Bütün bunlardan Kalkandelenli Muîdî’nin yazdığı eserlerden çoğunun rağbet görmeyerek istinsah edilmediği ve bu yüzden de günümüze ulaşmadığı, dolayısıyla *Miftâhü’-t-teşbih*’in de onun adı sanı unutulmuş eserlerinden birisi olduğu sonucu çıkarılabilmektedir.⁶ Bu duruma bakılarak bizim sözkonusu makalede tanıttığımız risalenin *Miftâhü’-t-teşbih*’ten bir kopya, nazire, tadil, intihal veya fevâid türü bir kayıt olabileceğine dair ipuçları bulunmaktadır. İki eseri incelememiz sonucunda ortada bir tadil veya intihalin olabileceğine dair güçlü deliller bulunmaktadır. Şimdi bu iki

⁴ Erünsal, *a.g.m.*, s. 218-219.

⁵ Mustafa İsen, “Türk Kültür Tarihinde Üsküp ve Üsküplü Şairler”, *Sesler Dergisi*, sy. 229, Ekim 1988, s. 85-92; İrfan Ünver Nasrattınoğlu, “Sehi Bey Tezkiresi’nde Üsküplü ve Manastırlı Şairler”, *Sesler Dergisi*, sy. 154, Mart 1981, s. 75-80.

⁶ Erünsal, *a.g.m.*, s. 220.

eseri karşılaştırarak delillerimizi sunalım. Her şeyden önce şunu rahatlıkla söyleyebiliriz ki iki eseri yazandan birisi diğer eseri kesinlikle önüne alıp yararlanmıştı. Yararlanılan bu eserin ise *Miftâhü't-teşbih* olduğuna dair güçlü deliller bulunmaktadır. Aşağıdaki mukayesede önce asıl metin olarak gördüğümüz *Miftâhü't-teşbih* yazılacak ve dipnotlarda diğer risaledeki farklar gösterilecektir. En sonunda ortaya çıkan tablo yorumlanıp tadil, intihal veya fevâid türü kayıtlarla ilgili kanatimiz sunulacaktır.

Bavyera Devlet Kütüphanesinde benzetme lafızlarına dair risale

Almanya'nın Münih kentinde Bavyera Devlet Kütüphanesi Türkçe yazmalarının kataloğu henüz yayınlanmamış⁷ kısmındaki toplam 100 yapraklık bir yazma kitabın 74-92. sayfalarında bir tesadüf sonucu bulduğumuz risale, büyük ihtimalle kitabın müstensihisi Hüsam bin Mustafa el-Belgradî tarafından yazılmıştır. Risalenin yazarı önsözde ve hatimede belirtilmediğinden ancak tahminî olarak bu tespiti yapabiliyoruz. Kitap dikkatlice incelenmeden içindeki bu risalenin tespit edilmesi müşkil gözükmektedir. Kitabın ilk 68 sayfasında bulunan *Netâyicü'l-fünûn*'un hattıyla risalenin hattının aynı oluşu ve 92-100. sayfalarda *Netâyicü'l-fünûn*'dan sıkça bilgi ve notlar aktarılması nüshanın tek bir kişinin elinden çıktığını göstermektedir. 68. sayfakta biten *Netâyicü'l-fünûn*'un ketebe kaydında eserin Hüsam bin Mustafa el-Belgradî tarafından 1010 (1601)'de tenmik edildiği belirtilir. 18 sayraklık bu risalenin kuvvetli ihtimalle yazarı gözükken kitabın müstensihisi Hüsam bin Mustafa el-Belgradî hatimede bu risaleyi iki üç gecede yazdığını belirtmektedir. Hüsam bin Mustafa el-Belgradî hakkında şu ana kadar herhangi bir kaynaktan bilgi bulamadık, ama istinsah ettiği kitabı incelediğimizde Kalkandelenli Muîdî'yi tanıdığı, onunla aynı coğrafyada yaşadığı, belki de arkadaşı olduğu, katiplik mesleği icra ettiği, şiirden anlayan ve yazan birisi olduğu açıkça görülmektedir. Kitabın 1-68. sayfalarında Nev'î'nin *Netâyicü'l-fünûn*'u, 92-100. sayfalarında da müstensihçe çeşitli konularda doldurulmuş fevâid türü bilgi ve notlar bulunmaktadır. Risale, içinde bulunduğu kitabın iç kapağında hiçbir ilgisi bu-

⁷ Bu kütüphanede yaklaşık 550 Türkçe yazma eser ve belge bulunup bunların 300'ü 1875'de hazırlanmış katalogta yer almaktadır. Kütüphanedeki 250 eser ve belgenin kataloğu ise tasnifi tam bitmediğinden yayımlanmamıştır.

lunmayan Ahî'nin *Hüsn ü Dil*'i olarak tanıtılmış, tereddüde düşülerek de birkaç kez karalanmıştır. Bu durum, o tarihlerde Muîdî'nin eserinin bilinip tanınmadığına işaret ettiği gibi, Hüsam bin Mustafa el-Belgradî'nin de Muîdî'yi ve eserlerini tanıdığına yorulabilmektedir. Risale 74. yaprakta başlayıp klasik edebiyatımızda sevgiliyi vasfetmekte kullanılan sıfatları 21 bapta beyit örnekleriyle açıklamaktadır. Bu arada 1010 (1601)'de tenmik edilen *Netâyicü'l-fünûn*'un bu nüshasının, Nev'î'nin 1599'da ölümünden sadece 1,5 yıl sonra yazılmış olmasınınca, müellif nüshasına yakınlığını göstermesi bakımından çok önemli olduğunu da belirtelim.

Belli bir adı bulunmayan risâlede “Mahbûbun a'zâsına itlâk olunan elfâzı beyân ider” şeklindeki başlıktan sonra hemen konulara girilmiştir. Nüshanın ilk sayfasında risalenin adıyla ilgili tereddütler yaşandığı yapılan düzeltmelerden anlaşılmaktadır. İlk sayfadaki temlik kaydında “İki kıt'a kitabdur, biri *Netâyic-i funûn*'dur” kaydından sonra öbür eserin adı silinmiştir. Silme işlemi risalenin adının yanlış olduğu düşünülerek yapılmış olmalıdır. Daha aşağıdaki bir notta ise “Kitâb-ı *Netâyic-i funûn* ma'a *Hüsn ü Dil-i Âhî bâ-hatt-ı ta'lîk*” diye yazılmıştır, ancak bir aşk hikayesi olan Ahî'nin *Hüsn ü Dil*'i⁸ incelendiğinde şekil ve muhtevaca bu risâle ile aralarında hiçbir ilgi bulunmadığı görülür. Bu ibare büyük ihtimalle risaleyi çözemeyen birisince, risalenin ancak Ahî'nin *Hüsn ü Dil*'i olabileceği düşünülerek yazılmış olmalıdır. 1^b'de “Hâzâ kitâbu *Netâyicü'l-fünûn*” başlığıyla başlayan nüsha 68^a'da biter ve on sayfalık bir boşluktan sonra 73^b'de risale başlar.

Bir mukaddime, 21 bap ve bir hatime halinde yazılmış olan risale, baştan ayağa mahbubun uzuvlarına ait lafızları beyit örnekleriyle açıklar. Mukaddimedede başka bir şeye benzetilen her şeyin her yönden benzemesine gerek olmayıp bir yönden benzemesinin yeteceği, sahih teşbihte -dilberin yanağını kırmızı güle benzetmekte olduğu gibi- benzerliğin ikisinde de tarâvet bulunmasından dolayı müşebbehün-bih ile müşebbehe şamil olduğu; eğer benzetme yönünün iki tarafa şümulü yoksa teşbihin fasit

⁸ İran ve Türk edebiyatlarının ortak aşk mesnevilerinden olan *Hüsn ü Dil* hikayesi ilk defa biri nesir, diğeri nazım halinde İranlı şair Fettahî (ö. 1448) tarafından yazılmıştır. Türk edebiyatında ise ilk *Hüsn ü Dil*'i Lamiî (ö. 1532) serbest bir tercüme şeklinde yazmış, bunun daha muhtasarını Ahi Hasan Çelebi (ö. 1517) kaleme almıştır. Ayrıca, *Hüsn ü Dil* yazdıkları bilindiği halde eserleri elde bulunmayan başka şairler de vardır.

olacağı söylenir. Kısacası vech-i şebihin müşebbehün-bih ile müşebbehde bulunması gerektiği belirtilir. Risalede, manaca zaid çok teşbih olduğu, mesela teşbih-i zülfde anber-fâm anber-âgîn, anber-âsâ, anber-sâ gibi hepsinin bir manada anber gibi demek olduğu, fakat bunun gibi elfâzı yazmaktaki faydanın eğer biri vezne gelmezse diğerinin geleceğinden dolayı olduğu belirtilir. Zülfün vasıflarında gül-pûş kemer-pûş semen-pûş gibi dıştan anlaşılır gözüken bazı evsafın olduğu, yanağa müşebbehün-bih edilen her şeyi pûş lafzıyla birleştirip zülfe dayandırmanın caiz olduğu; ama sevgilinin yanağına yed-i beyzâ, bostan ve lâlezâr denilirken zülfe yed-i beyzâ-pûş, bostân-pûş ve lâle-zâr-pûş denilmediği söylenir. Risalede yazılı olan lafızların Rum şairlerinin halislerinin kabul edip şiirlerinde yazdıkları ibareler olduğu da belirtilip konular verilir. Buna göre bap konuları sırayla şöyledir:

Birinci bap saç, ikinci bap kulak, üçüncü bap alın, dördüncü bap kaş, beşinci bap göz, altıncı bap kirpik, yedinci bap burun, sekizinci bap yüz, dokuzuncu bap hat, onuncu bap ben, on birinci bap dudak, on ikinci bap diş, on üçüncü bap ağız, on dördüncü bap çene, on beşinci bap boyun, on altıncı bap göğüs, on yedinci bap parmak, on sekizinci bap kol, on dokuzuncu bap boy-pos, yirminci bap bel, yirmi birinci bap bacak. Güzellik şehrinde önde gelen kıvrık saçın, dilberlerin başında olup onun üstünde bir şey olmadığından dolayı birinci babın en üstteki saça, yirmi birinci babın da en alttaki bacağa ayrıldığı belirtilmiştir.

Risale, Kalkandelenli Muîdî'ye ait olduğu kabul edilen *Miftâhü't-teşbih* ile mukayese edildiğinde ortada bir tadil, intihal veya iyi niyetle yapılmış fevâid türü bir kaydın olduğu açık görünmekte, tadil veya intihali yapanın ise kuvvetli ihtimalle kitabın müstensihisi Hüsâm bin Mustafa el-Belgradî olduğu gözükmektedir. Bunun delillerini iki eseri analitik biçimde inceleyerek aşağıda mukayeseli olarak göstereceğiz.

İki eserin mukayesesi

Bu bölümde, yaptığımız incelemelerde asıl metin olduğunu tespit ettiğimiz *Miftâhü't-teşbih*'i, bir tür nüsha kritiği yapmak suretiyle diğer risale ile karşılaştıracak ve aradaki farkları dipnotlarda göstereceğiz. Risale, çıkarma ve eklemeler hariç tutulduğunda *Miftâhü't-teşbih*'in aynısıdır. Bu sebeple *Miftâhü't-teşbih*'in metnini esas alıp risalenin metnini vermeyi ge-

reksiz görüyor ve sadece risaledeki çıkarma ve eklemeleri dipnotlarda gösteriyoruz. Yazımızın sonunda bu farkları bir tablo halinde göstererek durumu daha net bir şekilde vereceğiz.

Miftâhü't-teşbîh'in giriş kısmı

Bismillahirrahmanirrahim

Bi-hamdi'l-Celî'l-Kerîmi'l-Hamîd ve zikri'l-Cemîli'l-Alîmi'l-Mecîd. Hezârân hezâr hamd-i bî-şümâr ol Allaha ki zât-ı bî-misâli bî'l-künh mutasavver olmakdan münezze ve mukaddesdür ve kûh-ı ışkî dâmeninde yelen yakasuz derdmendlerün en ednâsı çerh-i atlasdur. Bir pâdişâhdur ki lem-yzellik serâ-perdesinde ferdâniyyetle ma'rûf olup lâ-yezâllik sarâyında vahdâniyyetle mevsûfdur. Bir mahfi gencdür ki baş u candan geçmeyince kimseler ana yol bulmaz. Melik-i zü'l-celâl oldur ki mülkinde bir zât anunla şerik olmaz. Bir mu'tîdür ki hâkîlerün ihtiyâcını çün bildi fi'l-hâl halkın atâ kıldı; nitekim Kelâm-ı kadîminde buyurur: "Külle şey'in halkahu." Ve bî-hadd selâm u salât ve bî-add tuhaf-ı tahiyyât anun üzerine olsun ki seyyid-i enbiyâdur; ayagının gubârı tâc-ı evliyâdur, seyyidü'l-mürselin imâmu'l-muttakîn hâtemü'n-nebiyyîn gıyâsu'l-melhûfin mâh-ı bedr-i kubbe-i vefâ ya'nî hazret-i Muhammed Mustafâ sallallahu aleyhi ve sellem, beyt:

Dür-i pâk-i tâc-ı feristâdegân

Güzîn-i cihân şâh-ı âzâdegân

Yüzi mihr-i tâbân-ı burc-ı safâ, lebi la'l-i rahşân-ı dürc-i vefâ risâlet gülistânının bülbülü, sehâ vü kerem sebzesinün güli. Münevver cemâli anun mâh-ı bedr, muanber saçı zülf-i leyli-yi kadr, mükahhal gözi kühl-i mâ-zâğ ile mutarrâ güli âb-ı iblâgile. Yüzi yayına secde kılup felek, gedâdur kapusunda haylî melek. Niçe mu'cize eylemişdür ayân ki mislin getürmekde âciz cihân. Dahi âlinün ashâbının ravzasına bin bin selâm u duâ, mâ-dâmeti'l-arzîni ve dâreti's-semâvâtü'l-ülâ. Emmâ ba'd, bu dil-şikeste vü âvâre ve garîb-i derdmend ü bî-çâre, belâ meyhânesinün rind-i dürd-âşâmı ve derd ü mihnet mahallesinün rüsvâ vü bed-nâmı, lâle-had semen-berlerün âşık-ı mübtelâsı, gussa vü gam gülşeninün andelîb-i hoş-nevâsı, âvâre vü derdmend-i miskîn, bî-çâre vü müstemend ü gamgîn dil-dâde vü zâr u şikeste, üftâde vü dil-figâr u haste, âşüfte vü bî-karâr u bîmâr, mest-i mey-i mihnet-i dil-figâr, çeşmi

tolu âb u gönli âteş, ya'nî Muîdî-yi belâ-keş el-muhtâc ilâ-rahmetillahi'l-Meliki'l-Mennân revvahallahu rûhahu bi-nûri'l-mağfireti ve'r-rıdvân çün bir müddet ışk-ı mecâzî âleminde iken gice vü gündüz harâbatî olup nûş-ı câm eyledi. Mestlik sahrâsında dirdüğü lâleleri cem' idüp dîvânını tamâm eyledi ve *İşk-efzâ* adlu kitâbını tamâm idüp ellerde âm eyledi. Diledi ki *Enîsü'l-uşşâk* uslûbınca evrâk-ı rengîni mektûb ide, tâ ki bizden ehl-i niyâza ve ashâb-ı sûz u güdâza yâdigâr ola. Ve bu kitâbı tenkîh ü tehzîb itdüm bir nice bâb üzerine tertîb itdüm başdan ayağa mahbûbun a'zâsına ıtlâk olunan elfâzı beyân itdüm; ba'zı evsâfda ki nev'â hafâ ola istişhâd içün bir beyt getirüp ayân kıldum; ve her beyt ki getürdüm kendü dîvânumdandır. Gazel-serây olanlar tarîk-i istiğnâyı koyup gayri yola gitmez ve fesâhat ve belâğat bâzârında ticâret iden hâceğiler dellâlligi irtikâb itmez.⁹ Ve bu risâleyi yigirmi bir bâbla mukaddime ve bir hâtîme üzerine tertîb itmegi tevcîh idüp tamâm olduktan sonra nâm-ı şerîfin *Miftâhü't-teşbih* kodum. Recâ-i vâsık ve ümîd-i sâdık oldur ki bu deftere nazar idenler bir hayr duâ ile yâd idüp ben günehkâr âsînün revânını ol duâ ile şâd ideler, âmîn yâ Rabbe'l-âlemîn.

Giriş kısmındaki değişiklikler

Giriş kısmındaki değişiklikler iki eserle ilgili verilecek kararın en önemli delillerini oluşturmaktadır. Buna göre ağır basan kanaat, *Miftâhü't-teşbih*'in o tarihlerde bilinip tanınan bir eser olmadığı, bunu bilen risalenin yazarının giriş, bazı beyitler ve hatimedeki bazı kelimelerde değişiklikler yaparak yeni bir eser yazmış görüntüsü verdiği yönündedir.

Miftâhü't-teşbih'te: “Ve bu risâleyi yigirmi bir bâbla mukaddime ve bir hâtîme üzerine tertîb itmegi tevcîh idüp tamâm olduktan sonra nâm-ı şerîfin *Miftâhü't-teşbih* kodum” diye geçen cümle, risalede: “Ma'lûm ola ki bu risâleyi bir mukaddime ve yigirmi bir bâb ve bir hâtîme üzerine müretteb kıldum ve başdan ayağa mahbûbun a'zâsına ıtlâk olunan

⁹ Belgradî'de besmeleden itibaren buraya kadar olan kısım atılmış olup şöyle başlamaktadır: “Ma'lûm ola ki bu risâleyi bir mukaddime ve yigirmi bir bâb ve bir hâtîme üzerine müretteb kıldum ve başdan ayağa mahbûbun a'zâsına ıtlâk olunan elfâzı beyân eyledüm, ba'zı evsâfda ki nev'-i hafâ ola bir beyt-i hoş-edâ-yı meşâhîr-i suarâ ile iştihâr eyleyüp ayân kıldum.”

elfâzı beyân eyledüm, ba'zı evsâfda ki nev'-i hafâ ola bir beyt-i hoş-edâ-yı meşâhîr-i şuarâ ile iştiâh eyleyüp ayân kıldum” şeklindedir. Görüldüğü gibi risalenin bu cümlesi müstakil bir esere giriliyormuş görüntüsü vermektedir. *Miftâhü't-teşbih*'te eserin ve müellifin adının geçtiği giriş bölümü risalede tamamen atılmıştır. Bu durum asıl eserin *Miftâhü't-teşbih* olduğuna ve risalede bu bölümün, eserin ve müellifinin belli olmaması için bilerek çıkarıldığına işaret etmektedir. *Miftâhü't-teşbih*'te: “Ve bu risâleyi yigirmi bir bâbla mukaddime ve bir hâtîme üzerine tertîb itmegi tevcîh idüp..” cümleciği risalede: “Ma'lûm ola ki bu risâleyi bir mukaddime ve yigirmi bir bâb ve bir hâtîme üzerine müretteb kıldum” şekline dönüşmüş ve “Tamâm olduktan sonra nâm-ı şerîfin *Miftâhü't-teşbih* kodum” ifadesi tamamen atılmıştır. Risalede daha sonra *Miftâhü't-teşbih*'te bir önceki cümlede yer alan: “Ve başdan ayağa mahbûbun a'zâsına itlâk olunan elfâzı beyân eyledüm ba'zı evsâfda ki nev'-i hafâ ola bir beyt-i hoş-edâ-yı meşâhîr-i şuarâ ile iştiâh eyleyüp ayân kıldum” cümlesi gelmekte, ancak burada da cümlenin *Miftâhü't-teşbih*'teki şekli değiştirilip “İstişhâd için bir beyt getürüp ayân kıldum” yerine: “Bir beyt-i hoş-edâ-yı meşâhîr-i şuarâ ile iştiâh eyleyüp ayân kıldum” denilmiştir. Risaleye bu durumun tabii bir sonucu olarak “Ve her beyt ki getürdüm kendü dîvânumdandır” cümlesi hiç alınmamıştır. Daha sonra gelen cümleler yukarıdaki kadar belirleyici olmasa da bilhassa beyitlerde iki eserin durumunu teşhise yarayan çarpıcı ifadeler bulunmaktadır.

M u k a d d i m e

Miftâhü't-teşbih'te mukaddimedede teşbihle ilgili birkaç teorik bilgi verilip hemen bablara geçilmiştir. Risalede bu bölümde de değiştirilmiş veya kaldırılmış kelime, ibare ve cümlecikler vardır:

Mukaddime: Bil ve âgâh ol ki her nesneyi ki bir nesneye dahi benzedürler lâzım degildür ki her vechile birbirine müşâbih olalar;¹⁰ belki bir cihetden iştirâk yeter. Ammâ teşbih-i sahîh oldur ki vech-i teşbih¹¹ müşebbehün-bih ile müşebbehi¹² şâmil ola,¹³ ruh-ı dilberi gül-i

¹⁰ B: Malûm-ı saâdet ola kim her şeyi âhara teşbih ideler lâzım degildür ki her vechle müşâbih ola.

¹¹ B: şibhi

¹² B: ikisinde de

¹³ B: “meselâ” edatı eklenmiş.

ahmere teşbîh itmek gibi; ikisinde bile¹⁴ tarâvet bulunur. Eger vech-i şebehün tarafeyne şümûli yoğise fâsiddür. Hâsıl-ı kelâm vech-i şebeh müşebbehün-bih ile müşebbehde bulunur ise teşbîh sahîhdür. Gerek eş'âr-ı büleğâda ol teşbîh bulunsun gerek bulunmasun, belki bulunmamak evlâdur ki hayâl-i hâs olur.¹⁵ Ve bu risâlede çok teşbîh ve evsâf vardır ki¹⁶ ma'nâ cihetinden zâyiddür, meselâ teşbîh-i zülfde anber-fâm, anber-âgîn, anber-âsâ, anber-sâ gibi; cümlesi bir ma'nâyadır, anber gibi zülf dimekdür;¹⁷ ammâ buncılayın elfâzı yazmakda fâyide oldur ki eger biri vezne gelmezse ümmîddür ki biri bârî gele.¹⁸ Dahi ba'zı evsâf vardır ki¹⁹ zâhiri müstedrek gibi gelür.²⁰ Meselâ zülf evsâfında²¹ gül-pûş, kamer-pûş, semen-pûş gibi; zîrâ vehme²² mütebâdir olan oldur ki her nesneyi ki ruhsâra müşebbehün-bih ideler câyizdür anı²³ pûş lafzıyla mürekkeb idüp zülfe itlâk eyleyeler. Ammâ eyle degildür ki görmez misin ruh-ı dil-dâra yed-i beyzâ ve bostân ve lâle-zâr dirler; zülfe yed-i beyzâ-pûş ve bostân-pûş ve lâle-zâr-pûş dimezler. Pes bu risâlede mektûb olan elfâz şol ibâretlerdür ki rûm şairlerinin fâzılları kabûl eyleyüp eş'ârında yazmışlardur.²⁴ Belki ekser sultân-ı şuarâ kıdv-e-i büleğâ Arabun Sehbân'ı Acemün Selmân'ı, beyt:

Fesâhat mülkinün sâhib-kırânı
Belâğat kûhınun bebr-i beyânı

emîr-i nazm Ahmed Paşa hazretlerinin dîvânında vardır. Ve bu risâle yigirmi bir bâb üzerine mürettebdür.²⁵ Evvelki bâb mûyun sıfatındadır,²⁶

¹⁴ B: ikisinde de

¹⁵ B: evlâdur, zîrâ hayâl-i hâssdur

¹⁶ B: çok teşbîh vardır ki

¹⁷ B: anber gibi dimekdür

¹⁸ B: gelmezse biri gelür

¹⁹ B: ve ba'zı evsâf vardır ki

²⁰ B: görünür

²¹ B: evsâf-ı zülfde

²² B: fehme

²³ B: câizdür ki anı

²⁴ B: Rum şuarâlarının hâlisleri kabûl idüp şi'rlerinde yazmışlardur.

²⁵ "Belki ekser sultân-ı şuarâ" diye başlayıp "...mürettebdür" diye biten cümle B'de atılmıştır.

²⁶ B: mûyun sıfatında

ikinci bâb gûşun sıfatındadır,²⁷ üçüncü bâb sıfat-ı cebîndedir, dördüncü bâb sıfat-ı ebrûdadur, beşinci bâb sıfat-ı çeşmedür,²⁸ altıncı bâb sıfat-ı bînîdedür,²⁹ yedinci bâb sıfat-ı müjededür,³⁰ sekizinci bâb sıfat-ı rûydadur, tokuzuncu bâb sıfat-ı hattdadur, onuncu bâb sıfat-ı hâldedir, on birinci bâb sıfat-ı lebedür, on ikinci bâb sıfat-ı dendândadır, on üçüncü bâb sıfat-ı dehândadır, on dördüncü bâb sıfat-ı zenahdândadır, on beşinci bâb sıfat-ı gerdendedür, on altıncı bâb sıfat-ı sînededir, on yedinci bâb sıfat-ı engüştadedür, on sekizinci bâb sıfat-ı sâidedür, on tokuzuncu bâb sıfat-ı kaddedür,³¹ yigirminci bâb sıfat-ı miyândadır, yigirmi birinci bâb sıfat-ı sâkdadır.³² Hüsn vilâyetinden³³ ser-âmed olan mûy-ı müca”ad dilberlerin farkında olup anun fevkinde nesne olmadığı ecilden bâb-ı evvel sıfat-ı mûydadur.³⁴

B â b - ı e v v e l ³⁵

Evvelâ bilmek gerekdür ki mûy dört kısımdur; şol mûy ki sehâb mâh-ı tâbânı örter gibi ruhsâr-ı cânân³⁶ üzre karâr ide ana zülf dirler. Ve şol mûy ki âşık-ı miskînlerin suçın³⁷ dileyüp hûn-rîz dilberlerin boynına salına ana gîsû dirler. Ve şol mûy ki kemer-vâr miyân-ı ma’şûkı kenâr eyleye³⁸ ana mûy³⁹ dirler.⁴⁰ Mûy mecmûına ıtlâk olındüğünlayın⁴¹ husûsıyla bu ma’nâya dahi ıtlâk olunur ve bu aksâmın her biri mecâzen âhara ıtlâk olınsa câizdür.

²⁷ B: gûşun sıfatında

²⁸ B’de sıfatların sonunda + dUr bildirme eki yoktur.

²⁹ B: sıfat-ı müjede

³⁰ B: sıfat-ı bînîde

³¹ B: sıfat-ı kadd ü kâmetde

³² B: sıfat-ı sâk beyânındadır

³³ B: şehri hüsnde

³⁴ B: Bâb-ı evvel mûy beyânında olıncıdır.

³⁵ B’de bu başlık olmayıp dipnot 30’da verildiği şekildedir.

³⁶ B: ruhsâr-ı dilber

³⁷ B: cürmin

³⁸ B: der-kenâr eyleye

³⁹ B’de bu bahisteki tanımlarda geçen “mûy” kelimesi “mû” şeklindedir.

⁴⁰ B’de buraya “bir kısmına dahi kâkül dirler” cümlesi eklenmiştir.

⁴¹ B: ıtlâk olındığı gibi

Elkâb-ı zülf:⁴² *anber, anberîne, anber-fâm, anber-âsâ, anber-sâ, anber-reng*⁴³

*anber-müşg, anber-müşgîn, anber-müşk-efşân, anber-feşân, anber-perîşân,*⁴⁴
*anber-çîn*⁴⁵

*lâm, dâl, cîm, ham, pür-şiken,*⁴⁶ *müca”ad, kemend, pîçân, şeb-rev*⁴⁷

*semen-sâ, fettân, hüma-sâye, hümayûn, su’bân, dâm, çengâl, dâr*⁴⁸

*ser-keş, burka’, kec, siyâh olduğuçün küfr,*⁴⁹ *küfr, kâfir, küffâr, dîv vech-i*
*şebih zülf ucundan gönül kararup tûl olduğuçür.*⁵⁰

*dûd, zünnâr, meftûl, Leylî, tarrâr, sünbül, berg-i sünbül, reyhân, dirâz*⁵¹

*ömr-i dirâz, müşevveş, siyeh-kâr, siyeh-dîl, dil-âvîz, ser-âmed*⁵²

*ca’d, nikâb, bulut, müşgîn-tınâb, gurâb, salîb, müşk-bâr*⁵³

*ejdehâ, asâ, hammâl,*⁵⁴ *tomâr*⁵⁵

⁴² B’de elkaplar kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Birinci babın bazı elkabı beyitler ilerledikçe aralara sıkıştırılmıştır.

⁴³ Haşiyede geçen Ahmed Paşa’ya ait iki beyit örneği B’de yoktur. B’de “Limuharririhî” başlığıyla geçen: “Sünbül üftâdesidür turra-i ham-ber-hamınun//Bin tarakda bezi var ol güzelün perçeminün” ve “Tarz-ı diger: Tağıtma aklını âzâdegân-ı kayd-ı gamun//Dögüp dögüp ruhunla kâkül-i perîşânı” beyitleri de M’de yoktur. M: Bağ-ı hüsnünde... serv-i hirâmâna, B: Bağ-ı cennetde... serv-i hirâmânun. B’de beyit örnekleri için bir tür kritik yapıldığı anlaşılmaktadır.

⁴⁴ Turra-i perîşân: Bu sıfat B’ye ait olduğundan beyit örneği de M’de yoktur. Bu durum B’nin en ayırıcı yanlarındanadır.

⁴⁵ B: anber-çenber. Verilen tek beyit örneği aynıdır.

⁴⁶ B: perîşân

⁴⁷ Verilen tek beyit örneğinde M’de “sarmış” olan fiil B’de “sarmaşur” şeklindedir.

⁴⁸ B’de “Sâye-i zülf-i hümanı salma ağıvâr üstine//Bir siyeh-rûdur anun tahtın humâyûn üstine” beyti M’de yoktur. Diğer beyit ise M: “Saçunun dârında...”, B: “Ah saçun dârında...” şeklindedir.

⁴⁹ B: kec-siyeh, küfr...

⁵⁰ B’de açıklama yoktur.

⁵¹ B: reyhân-tırâz. Verilen beyit örneği aynı, sadece M: “...uzasun...”, B: “...uzansun...” şeklindedir.

⁵² B’de burada bir atlama yapıлып elkabın bir kısmı *leb* babının içinde verilmiştir. Beyit örneklerinde de fark vardır.

⁵³ B’de bazı beyit örnekleri *leb* babının sonuna karışmış. M’deki beyit örnekleri B’de yok, B’deki örnek de M’de yok.

⁵⁴ B: hamâil

⁵⁵ B’de verilen beyit örneği başka yerdedir.

târ-mâr, sevdâ, zincir, Çîn, Hatâ ve Hoten, Çîn ü Maçîn, Tatar (vech-i şebih bu memleketlerde müşk bulunduğudur), *dil-bend, bend, cârûb, müşk, anberîn*⁵⁶

*bî-dîn, kafâ-dâr, halka, perr ü bâl*⁵⁷

*cevşen, benefşe, çevgân, savlecân, duhân, dükkân-ı cîn*⁵⁸

*pür-itâb, çok başlu, ayyâr ma'nâsına, câdû*⁵⁹

*kallâş, rişte, şîrâze*⁶⁰

*tâb tâb, dü-tâ, şâm, kara*⁶¹

târ, kadr, mi'râc, şebdîz (tek beyit örneği aynı)

*muanber, fitne, sevâd-ı a'zam*⁶²

*resen, rîsmân, reyhânci*⁶³

Hindû, âteş-perest, Arab (tek beyit örneği aynı)

*fetîl, zâğ, şeb-âgûş*⁶⁴

arak-rîz, hevâ-yı zülf, ber-taraf ya'nî kenârda

giriş-gîr, dâmân-ı zülf: Bu sıfat için verilmiş aşağıdaki beyit örneği iki eserin durumunu ortaya koyan en önemli ipucudur:

M: **Muîdî** yâra arz itmek dilersen mû-be-mû hâlün
Yapış dâmân-ı zülfiyle kemend-i âh u efgâna

⁵⁶ B'de verilen beyit örneği başka yerdedir. M: İster yüz ura rûdaki sultâna dostum, B: İster yüz üzre turduğı sultâna dostuma. M.'de hâşiyede verilen beyit: cihân ehlin, B: cihân halkın

⁵⁷ B'de verilen beyit örneği başka yerdedir.

⁵⁸ Sıfatların sırası ve iki beyit örneğinden birinin bulunduğu yer farklıdır. B'de ek olarak "şeb-bû" sıfatı vardır.

⁵⁹ B: ayyâş ma'nâsına. Beyit örneğinde M: gûşuna, B: gûşuma.

⁶⁰ Tek beyit örneği M: Hattun âl evrâka bir mecmûa yazdı kim saçun, B: Hattun ol evrâka bir mecmûa yazmış kim saçun.

⁶¹ Verilen beyit örneğine B'de rastlanmadı. B'de verilen örnek de M'de yok, yani beyit örneği iki eserde farklıdır.

⁶² M'de hâşiyede Ahmed Paşa'dan verilen beyit örneği B'de yoktur.

⁶³ B'de "rîsmân" yok. Verilen tek beyit örneğinde M'de eksik olan ikinci mısraın kelimesi B'de "sünbülün vardır" şeklindedir.

⁶⁴ B'de "fetîl" bir önceki sıfat grubunda "Arab"dan sonradır. Tek beyit örneğinde M: kâkülün, B: kâküli.

B: **Gel ey dil** yâra arz itmek dilersen mû-be-mû hâlün
Yapış dâmân-ı zülfiyle kemende âh u efgâna

gül-pûş, kamer-pûş, semen-pûş (tek beyit örneği aynı)

zulmet, na'l (tek beyit örneği aynı)

minber, ebrû mihrâbinun yanında olduğuyçün, *zalâm-ı şeb*⁶⁵

târ-ı müşk-bâr, defter-i siyâh (tek beyit örneği aynı)

bûy-ı zülf, sorguç (tek beyit örneği aynı). Bu bapta M'de 40, B'de 43 beyit örneği verilmiştir.

Bâ b - 1 dü v ü m der - v a s f - 1 g ü ş⁶⁶

Elkâb: *hilâl*,⁶⁷ *hilâl-i id* (tek beyit örneği aynı)

Gül,⁶⁸ *sadef*,⁶⁹ *kevkeb-i dürrî*.⁷⁰ İki eserde de 4 beyit örneği verilmiştir.

Bâ b - 1 s i v ü m der - s ı f a t - 1 c e b î n⁷¹

Meydân-ı fesâhatda ser-âmed olan sühan-ârâlar ma'şûkun alnını *mâha* ve *Süheyl*'e⁷² teşbîh eylemişlerdür dırahşânlık⁷³ cihetinden (beyit örneği). Ba'zı saâdetmendler *Zühreye* mânend dutmuşlardır. Bu teşbîh hod rûşendür. *Nûr-ı mahz, müşteri* (2 beyit), *tâk sarây-ı cemâlde bülend-pâye* olduğuyçün (beyit). *Çerâğ* (beyit). *Meydân* (beyit).⁷⁴ Bu bapta M'de 6, B'de 7 beyit örneği verilmiştir.⁷⁵

⁶⁵ B'de açıklama yoktur. Beyit örneği aynıdır.

⁶⁶ B: İkinci bâb sıfat-ı gûş beyânındadır

⁶⁷ B: hilâl-i nev

⁶⁸ Tek beyit örneğinde 2. mısra M: Bu sözden vazgel, B: Bu sözden fâriğ ol

⁶⁹ Tek beyit örneğinde 2. mısra M: tanlama nazm-ı güherlerün, B: tan mı yâ nazm-ı güherleri

⁷⁰ Tek beyit örneğinde 1. mısra M: anun hüsni felek, B: anun hüsni melek

⁷¹ B: Üçüncü bâb sıfat-ı cebîn beyânındadır

⁷² B: Süheyl-i Yemânî'ye

⁷³ B: dırahşânlığı

⁷⁴ B: Ba'zılar Zühreye ba'zılar nûr-ı mahza ba'zılar Müşteriye ba'zılar tâka ve çerâğa ve şem'e ve meydâna teşbîh eylemişlerdür.

⁷⁵ B'de ek olarak verilen 7. beyit: Hâle-dâr olmuş mehi mihri dutulmuş zann ider//Seyr iden semmûr kalpakla o Rûmî dilberi

Bâb-1 çehârüm der-sıfat-ı ebrû⁷⁶

dü-tâ, ayn, na'l (2 beyit örneği aynı)

mâhî (tek beyit örneği aynı)

mihrâb, peyveste (4 beyit örneği aynı)

kemân, tâk, kavş-i kuzah (tek beyit örneği B'de yok)

tuğrâ, nişân, çevgân, savlecân, nûn, meh-i nev, çîn (2 beyit örneği aynı. B'de 3. bir örnek daha vardır.)

*kej-râh, kej-nihâd, dâğ*⁷⁷

hancer hamîde olduğu için (2 beyit örneği aynı. B'de 3. bir örnek daha vardır.)

gemi (tek beyit örneği aynı)

gurre, hilâl, râ, fettân (tek beyit örneği aynı)⁷⁸

kâfirî mihrâb (2 beyit örneği aynı)

hâcib hâcib ma'nâsı ikidür: biri arabca hâcib ebrûya dirler; ikinci kapucıya dirler; ebrû dahi şol halk yüzünden mahbûbun kulağına baş egmişdür, hüsn dîvânında hâciblik ana müsellemler⁷⁹

niyâm, mukavves (B'de olmayan tek beyit örneği var)

Zü'l-fekâr (B'de olmayan tek beyit örneği var)

hâtem-i muanber (B'de olmayan tek beyit örneği var). Bu bapta iki eserde de 21 beyit örneği verilmiştir.

Bâb-1 pencüm der-sıfat-ı çeşm⁸⁰

Gamze-kâr dilberlerin çeşme-i şûr-engîzi dört dürlü olur; biri şehlâ ana⁸¹ abherî dirler, bu ol çeşm-i siyeh-kârdur ki anda nev'â havel ola,

⁷⁶ B: Dördüncü bâb sıfat-ı ebrû beyânındadır

⁷⁷ 2. mısra M: Kaşların hecriyle hiç eksük degül alnumda dâğ, B: Hecrünüle dostum eksük degül alnumda dâğ

⁷⁸ B'de ilaveten "yâ" sıfatıyla beyit örneği var: Tîr-veş toğrılık itsen gene itmez rağbet//Çilesizdür o kaşı yâyile olmaz ülfet

⁷⁹ Bu açıklama B'de yoktur.

⁸⁰ B: Beşinci bâb sıfat-ı çeşm beyânındadır

⁸¹ B: çeşm-i şûr-engîzi dört dürlü olurdu; biri şehlâ ana

belüre belürmeye, biri iki görmeye kec-nazarlı gibi.⁸² Bu asl çeşmi çeşm-i şûha mukâbil dutarlar. Ammâ eyle degüldür ki çeşm-i şûşenk didükleri budur.⁸³ Aşk meyhânesinin mestâneleri⁸⁴ çeşm-i şehlâyı *câm-ı nergise* teşbih itmişlerdür (tek beyit örneği aynı, B'de Farsça bir beyit örneği daha var). Bir dahi⁸⁵ *çeşm-i keşidedür; çeşm-i keşide ol çeşmdür* ki⁸⁶ bâdâm şeklinde olup tenglikden ecfân hatları biribirine peyvest ola⁸⁷ bi-aynihi sath-ı kâfa benzeye (B'de olmayan bir mısra örneği var). Üçüncü kısım *hâb-âlûdedür*, ana mahmûr dirler, ol sebebden ki müdâm bâdesiz sermestdür: *leb-be-leb dil-dâra dem-be-dem nâzır iken çeşm-i bîmâra bâdesiz mestdür meger*⁸⁸ *merdüm mest-i harâb olmayınca olmaz*. Dördüncü⁸⁹ *mey-gûndur*. *Mey-gûn* ol gamzeye dirler ki içdüğü şarâb-ı nâzûk eseri zâhir olup mey-gûn ola belki nâ-hak yere âşık-ı bî-çâreyi öldürdüğüçün kanlu görine. Ve bu dördün⁹⁰ her birine gamze ya'nî şûhluk lâzımdur.

Elkâb-ı çeşm: *nergis, bâdâm, çerâğ, fettân, hâb-âlûde* (B: hâb-âlûd; tek beyit örneği aynı)

gûşe-nişîn, gamze, bîmâr (tek beyit örneği aynı)

câdû, câdû-firîb (tek beyit örneği aynı)

rind, ayyâr, harâmî, siyeh-pûş

zâlim, kattâl, bî-emân, cellâd, hûn-rîz, hûn-hâr, merdüm-âzâr, dil-âver (tek beyit örneği aynı)

harâmî (B'de yok), *hûnî, kemîn, dâr* (tek beyit örneği aynı, B'de farklı bir beyit daha var)

pür-hâb, gammâz, türk, türkmân-ı mest (2 beyit örneği aynı)

çeşm-i siyâh (B'de *şâhîn* sıfatı var, beyit örneği de farklı)

dil-keş, dil-rübâ, dil-sitân, cân-sitân (tek beyit örneği aynı)

⁸² B: bellü belürsüz ola, biri iki görmeye kec-nazar gibi

⁸³ Bu cümle B'de yoktur.

⁸⁴ B: Mest-i meyhâne-i aşk olanlar

⁸⁵ B: İkincisi

⁸⁶ B: bu ol çeşmdür ki

⁸⁷ B: ecnâs-ı hatları biribirine peyveste ola

⁸⁸ B: bâdesiz mest dirdüm ki

⁸⁹ B: Dördüncü kısım

⁹⁰ B: ve bu dört kısmun

habeş, tıfl-ı habeş, haste (tek beyit örneği aynı)

arab, düzd-i arab (tek beyit örneği aynı)

*hindû-yı âyîne-dâr, gamze-i şûh*⁹¹

sâhir,⁹² *hârûr, fitne-cû, ceng-cû, âhû, âhû-firîb, kemân-dâr*⁹³ (B'de 2. bir beyit örneği var)

mest, mest-i hâb, nîm-mest, pür-humâr (tek beyit örneği aynı)

siyeh-dil, şîr-kâr, şîr-gîr (tek beyit örneği aynı)

sakîm, alîl, şîrâne (B'de olmayan tek beyit örneği var)

*gamze-kâr, siyeh-kâr, şîve-kâr, nâ-tüvân, ser-girân*⁹⁴

gazab-nâk, hışm-nâk, bî-bâk (tek beyit örneği aynı)

*ayn, hışm-ı çeşm, ayn-ı inâyet*⁹⁵

tatar, dâne-i tesbîh (tek beyit örneği aynı, B'de 2. bir beyit örneği var)

râhib, ruhân siyeh-pûş olduğuçün, *şâhîn* (tek beyit örneği aynı).⁹⁶ Bu bapta 25 beyit örneği verilmiştir.

B â b - 1 ş e ş ü m d e r - s ı f a t - ı m ü j e ⁹⁷

Elkâb: *müjgân, dilîr, şâh-ı cefâ-leşkerdür* ki her hamlede sad-hezâr kalb-i gam-perver sıyar ol sebebdendür ki ana mestâne dirler ya'nî gönder ucu⁹⁸ (tek beyit örneği aynı, B'de ikinci örnek var)

⁹¹ M'de ilk mısra verilmişken B'de beyit verilmiş; ancak beytin 2. mısrası M'de bir başka beytin de 2. mısraıdır.

⁹² B'de farklı sıradadır. Bu sıfat grubunda B'de ikinci beyit örneği var.

⁹³ Bk. dipnot 87. Bu grupta verilen beyit örneğinin ilk mısrası B'de yoktur. M: Durur kapunda, B: Devr ider kapunda

⁹⁴ B'de "sertîz" sıfatı var, "ser-girân" B'de "ser-gerdân" şeklindedir.

⁹⁵ M'de daha önce geçen "dil-âver" sıfatı yine geçmiştir. M: hışm-ı çeşm, B: çeşm-i hışm. B'de "ayn-ı inâyet" yok. Beyit örneği M'de "Ol hışm-ı çeşmüni nâz u itâb u kahrını mihr ü vefâ bilür" şeklinde eksik verilmişken, B'de beyit tamdır: Ayn-ı inâyet ol hışmnâk çeşmüne//Nâz u itâb u kahrını ol bî-vefâ bilür

⁹⁶ B'de "şâhîn" sıfatı "çeşm-i siyâh" ile birlikte verilmiştir.

⁹⁷ B: Altıncı bâb sıfat-ı müje beyânındadır. B'de mukaddimede 6-7. bablar "bînî-müje" şeklinde verilmişse de konu anlatımında bu sıra "müje-bînî" şeklindedir.

⁹⁸ B'de bu açıklama yoktur.

*tîğ, şemşîr, hancer, ser-i tîr, hûn-rîz, fettân*⁹⁹ (2 beyit örneği aynı, B'de 3. bir örnek daha var)

leşker, ol sebebden ki uşşâk-ı miskîne kîn idüp meydân-ı hüsn içinde ceng için saflar bağlamışdır¹⁰⁰ (tek mısra örneği aynı)

tîr, peykân, nâvek, hadeng, sipâh, saff (tek beyit örneği aynı)

levend (B'de olmayan tek beyit örneği var)

cârûb-ı müşk (tek beyit örneği aynı)

*kalb-şiken, saff-der*¹⁰¹

nîşter (tek beyit örneği aynı)¹⁰²

*siyeh-dil*¹⁰³

nevî-i kalem (tek beyit örneği aynı)

hâr (tek beyit örneği aynı)

sûzen (tek beyit örneği aynı)

sipâh-ı mûr (tek beyit örneği aynı)

Zü'l-fekâr.¹⁰⁴ Bu bapta 12 beyit örneği verilmiştir.

B â b - 1 heft ü m der - sı fat - ı b î n î¹⁰⁵

elif, elif-i sîmîn (tek beyit örneği aynı)

sehm nitekim *Işk-efzâda* düşmüşdür Leylî teşrîh olunduğu yirde¹⁰⁶ (2 beyit örneği aynı)

zanbak-ı nâ-şüküfte (tek beyit örneği aynı)

⁹⁹ B: tîğ, şemşîr, hancer, hancer-i ser-tîz, nîze, hûn-rîz, fettân

¹⁰⁰ Bu açıklama B'de beyit örneğinin kenarına biraz farklı olarak şöyle yazılmıştır: Leşker ıtlâkı ol sebebdendir ki uşşâk-ı miskîne kîn idüp meydân-ı hüsn içinde ceng için saf bağlamışdır

¹⁰¹ B: saff-derî. B'de beytin ilk mısraı M'den farklı ve sığata uygundur: Gamzeler kim iki saf bağladı saff-derler gibi.

¹⁰² Beyit örneği 2. mısra M: Nîşter-i gamzesiyle kan alıcı siyeh-dil, B: Nîşter-i gamzenile kan alıcı. B vezne daha uygun.

¹⁰³ Sadece B'de olup beyit örneği yoktur.

¹⁰⁴ Sadece B'de var, beyit örneği de verilmiş.

¹⁰⁵ B: Yedinci bâb sıfat-ı bînî beyânındadır

¹⁰⁶ Muîdî'nin eserine işaret eden bu ifade B'de yoktur. Beyit örneği aynıdır.

sütûn-ı sîmîn (tek beyit örneği aynı)

şûşe-i sîmîn (tek beyit örneği aynı). Bu bapta 6 beyit örneği verilmiştir.

Bâ b - 1 heştüm der - sıfat - ı rûy¹⁰⁷

tal'at, matla', manzar (tek beyit örneği aynı)

âruz, ruhsâr, gül, cemâl, bâğ (4 beyit örneği. B'de iki beytin mısraları farklı. Beytin birisi sadece B'de var)

nesrîn ya'nî gül-i nasrî, gül-reng (tek beyit örneği aynı)¹⁰⁸

semen, erguvân, didâr-ı cennet (tek beyit örneği aynı)

gülşen, gülistân, gül-zâr, semen-zâr, lâle-zâr, lâle-sitân, ravza, ravza-i rıdvân (2 beyit örneği aynı)

çehre, ateş (tek beyit örneği aynı)

şems, şems-i duhâ, mihr, hurşîd, mâh-ı bedr, hadd, yed-i beyzâ (tek beyit örneği aynı)

şem' tâb (2 beyit örneği aynı)

şu'le, pertev, nûr, mir'ât, âyîne sâf olduğiyçün (tek beyit örneği aynı)

kâfûr (tek beyit örneği aynı)

dîn, îmân vech-i şebah oldur ki kible-i câna safâ virmek dîne lâzımdur ruh-ı rengîne lâzım olduğu gibi¹⁰⁹

sahn-ı safâ, kible, ka'be (tek beyit örneği aynı)

rûz, rûz-ı nevrûz, rûz-ı baht (tek beyit örneği aynı)

handân, îd, meydân-ı îd, mushaf, sahîfe, safha (2 beyit örneği aynı)

safha-i cân (tek beyit örneği aynı)

dil-güşâ, neşât-engîz, ferah-bahş, izâr, dil-rübâ, miyân-ı nâr, verd (tek beyit örneği aynı)

*subh, câm-ı cihân-nümâ, hadd-i rengîn, berg-i nesterîn*¹¹⁰ (tek beyit örneği aynı)

¹⁰⁷ B: Sekizinci bâb sıfat-ı rûy beyânındadır

¹⁰⁸ B'de "nesrîn"den sonraki kısım yoktur.

¹⁰⁹ B: kalbe ve câna safâ virmek dîne lâzım ruh-ı rengîne dahi lâzım

¹¹⁰ B: nesterîn

varak, varak-ı âl, varak-ı rengîn, varak-ı reng-âmîz, bakam (tek beyit örneği aynı)

Rûm Rûmîler ekser beyaz olduğuyçün,¹¹¹ *dâne-i nâr* nitekim *Leylî-i Mecnûnda* düşmüşdür; mâder-i Leylî Leylî'ye nasîhat itdüğü yirde hicâb itdüğün beyân iderken¹¹² (tek beyit örneği aynı)

*şarâb, şarâb-ı gül*¹¹³

âb, âb-ı revân (tek beyit örneği aynı)

*bezm-i nukl.*¹¹⁴ Bu bapta M'de 29, B'de 34 beyit örneği verilmiştir. B'de 9 farklı beyit vardır.

B â b - 1 n ü h ü m d e r - s ı f a t - 1 h a t¹¹⁵

(B'de *hat* babından *leb* babına karışmış bir bölüm vardır) Hatt egerçi birdür ammâ i'tibâr ile¹¹⁶ iki kısmdur biri oldur ki¹¹⁷ *leb-i deryâ*¹¹⁸ kenârında zâhir ola ve ikincisi oldur ki ruh-ı nigârda karâr dutup zülfe karîb ola (verilen beyit örneği aynı).

Elkâb-ı hat: *reyhân, sebze, pîrûze, zümürrüüd* vech-i şebah yeşil olmakdur, *mînâ, jengâr, tûtî, mûr, Hızır* (B'de ayrıca "mûr" sıfatı bulunup, tek beyit örneği de aynıdır)

nebât (verilen tek beyit örneğinde bir kelime farklı)

sümbül (tek beyit örneği aynı)

dâire,¹¹⁹ *dâl* (tek beyit örneği aynı)

lâm zîrâ lâmda düâtalık olduğu gibi hatda dahi vardır (tek beyit örneği aynı)

¹¹¹ B'de yok.

¹¹² B'de bu açıklama verilen beyit örneğinin kenarına biraz farklı biçimde "Bu beyt Leylâ ile Mecnûnda düşmüşdür; mâder-i Leylâ Leylâyâ nasîhat itdüğü yirde îrâd olındı gâyet-i hicâbından" şeklinde yazılmıştır.

¹¹³ B'de sıfat yoktur; tek beyit örneğinde de ilk kelimenin yeri farklıdır.

¹¹⁴ Sadece B'de var, beyit örneği verilmemiş.

¹¹⁵ B: Tokuzuncu bâb sıfat-ı hat beyânındadır

¹¹⁶ B: bi-hasebi'l-i'tibâr

¹¹⁷ B: budur ki

¹¹⁸ B: dürer-bâr

¹¹⁹ B'de yoktur.

gubâr, gubâr-ı müşg, rîze-i pîrûze vech-i şebeh hurdeligidür, *dâyire, kemer*¹²⁰

hâle, mihr-giyâh (tek beyit örneği aynı)

âsmân yeşil olup müdevver olduğuyçün, *sebz*¹²¹ (tek beyit örneği aynı)

pây-ı mûr, mûy-ı siyâh (tek beyit örneği aynı)

*fitne, zerrât-ı şems.*¹²² Her elkâb ki zülfe ıtlâk olına zülfün hoş-bûylığıyla rûy-ı nigâra perde-dâr olduğu cihetden hatt-ı siyehkâra dahi ıtlâk olunmak câizdür.

müşg, anber, ûd, ebr, benefşe, reyhân, sünbül, dûd, duhân, âteş hat üzere karâr itdügiyçün, *semender, şeb* vech-i şebeh rüşendür (Birisi B'de olmayan 2 beyit örneği var). Bu bapta 12 beyit örneği verilmiş olup B'de 5 farklı beyit bulunmaktadır.

Bâb-ı dehüm der-sıfat-ı hâl¹²³

Elkâb: *nokta, süveydâ* ol sebebden ki süveydâ gibi dâyim âteşdedür (tek beyit aynı).

*sipend*¹²⁴ *hacerü'l-esved* Ka'be-i cemâlde karâr itdügiyçün *kevkeb-i münhasif* (tek beyit aynı)

meges (tek beyit örneği aynı)

zengî-beçe, hindû-beçe, merdüm-i dîde, zâğ-ı müşk-bâr (2 beyit örneği)¹²⁵

fülful, dâğ (tek beyit örneği aynı)

*habeş, tıfl-ı habeş, anber, anberîn, anber-âgîn, anber-bâr,*¹²⁶ *müşk, müşgîn, gâliye-bû, gâliye-sâ, gâliye-reng, siyeh-dâne, müşk-dâne* (tek beyit örneği aynı)

fettân, hârût (tek beyit örneği aynı). Bu bapta 8 beyit örneği verilmiştir.

¹²⁰ B'de son iki sıfat yoktur. Tek beyit örneği ilk mısradaki M: Dâyire tutmuş....hâlesin, B: Dâyire salmış....hâle-veş

¹²¹ B'de açıklama ve sebz sıfatı yoktur.

¹²² Sadece B'de olup tek beyit örneği verilmiştir.

¹²³ B: Onuncu bâb sıfat-ı hâl beyânındadır

¹²⁴ B'de yoktur

¹²⁵ M'de haşiyede verilmiş olan beyit örneği B'de farklıdır.

¹²⁶ B'de yoktur.

Bâb-ı yâzdehüm der-sıfat-ı leb¹²⁷

Lebün iki halkasına hokka dirler (2 beyit örneği aynı)

La'l, la'l-i güher-bâr (tek beyit örneği aynı)

*tûti şîrîn-keâm olduğıçün,*¹²⁸ *hilâl, hilâl-i îd, rûh, rûh-ı musavver, halka* (tek beyit örneği aynı)

sükker, kand, nebât, şehd, nârdân vech-i şebah rengîn olmasındur,¹²⁹ *cân-feşân zîrâ ki hayât-bahşdur* (tek beyit örneği aynı)

şîr, şîrîn (tek beyit örneği aynı)

*rengîn, handân, güher, gonça, yâkût,*¹³⁰ *nâr-ı kırmızı* (tek beyit örneği aynı)

*mîve,*¹³¹ *hurma, unnâb* (tek beyit örneği aynı)

*şerbet, tâb, cüllâb, cân, nukl, mercân, havz-ı kevser, âb-ı hayât, selsebil, zülâl, çeşme-i hayvân, çeşme-i cân, zezem, tatlu, râz-ı nihân*¹³² (tek beyit örneği farklı)

câm, mey-hâne, peymâne (tek beyit örneği aynı)

kadeh, bâde, mül, sâgar, sahbâ, şarâb vech-i şebah oldur ki rengiyle âşıkları medhûş itdügüdür,¹³³ *şekeristân, şeker-feşân, dür-efşân, güher-bâr, güher-nisâr, şeker-bâr, şeker-rîz, şeker-âyîn cân-fezâ, jeng, şeker-güftâr, cân-bahş*¹³⁴ (tek beyit örneği aynı). Bu bapta 11 beyit örneği verilmiş.¹³⁵ B'de iki beyit farklıdır.

¹²⁷ B: On birinci bâb sıfat-ı leb beyânındadır.

¹²⁸ B'de sıralamada bulunmayan bu sıfat, verilen tek beyit örneğinin kenarına yazılmıştır.

¹²⁹ B: nârdâne vech-i şebah rengîn olduğıdur

¹³⁰ B: yâkût-ı hamrâ

¹³¹ Sadece B'de var.

¹³² B'de sıfatların sırası farklıdır.

¹³³ B: vech-i şebah rengiyle âşıkları medhûş itdügüdür

¹³⁴ Sadece B'de olup en sona eklenmiştir ve ayrıca bir beyit örneği verilmiştir.

¹³⁵ B'de araya mûye ve hat babına ait sıfat ve beyitler girmiş olup sonra tekrar leb babına dönülüp beyit örnekleri verilmiştir.

Bâ b - 1 dü v â z d e h ü m d e r - s ı f a t - 1 d e n d â n ¹³⁶

Dendân-ı yârı *eşk-i âşık-ı gam-hâra* benzetmişler dâne dâne olduğu cihetden; bâğ-bân-ı derd ü hasret olan divâneler dendân-ı cânâneleri *katre-i şebneme* teşbîh itmişlerdir. ¹³⁷ (2 beyit örneği aynı)

Elkâb: *eşk-i dîde, katre-i şebnem, jâle, süreyyâ yıldızı, lü'lü', dür, gøvher*. Bu bapta 7 beyit örneği verilmiş olup, B'de beyit örneği 6'dır.

Bâ b - 1 s î z d e h ü m d e r - s ı f a t - 1 d e h â n ¹³⁸

gonçe, çeşme-i hayvân, çeşme, dâyire, nokta (M'de tek, B'de 2 beyit örneği farklı)

hokka, adem, cevher-i ferd (tek beyit örneği aynı)

mîm, ser-i mû (tek beyit örneği aynı)

zerre (tek beyit örneği aynı)

nûş, çeşme-i nûş, teng-şeker, hâtem (2 beyit örneği aynı). Bu bapta 6 beyit örneği (B'de 7) verilmiştir.

Bâ b - 1 ç e h â r d e h ü m d e r - s ı f a t - 1 z e n a h d â n ¹³⁹

sîb, ayva, turunc, gabgab (tek beyit örneği farklı)

çâh, zindân, çâh-ı Bâbil, zekan (tek beyit örneği aynı)

âb-ı muallak, gûy-ı sîmîn ¹⁴⁰ (tek beyit örneği aynı, B'de 1. mısraı verilmiş)

îd-i vefâ, gûy, semender, zenah, çevgân, anberîn. ¹⁴¹ Bu bapta 6 beyit örneği verilmiştir. B'de bu sayı 8'dir.

¹³⁶ B: On ikinci bâb sıfat-ı dendân beyânındadır

¹³⁷ B: âşık-ı gam-hâra teşbîh itmişler...Ve dahi bâğ-bân-ı derd ü hasret olan divâneler dendân-ı yârı

¹³⁸ B: On üçüncü bâb sıfat-ı dehân beyânındadır

¹³⁹ B: On dördüncü bâb sıfat-ı zenahdân beyânındadır

¹⁴⁰ Bu grup B'de yoktur.

¹⁴¹ Bu grup sadece B'de olup bu gruba örnek olan beytin sadece ilk mısraı verilmiştir. Bu beyit M'de de vardır.

Bâb-1 pânzdehüm der-sıfat-ı gerdân¹⁴²

surâhî-i sîmîn (tek beyit örneği aynı)

*ser, ser-i firâz*¹⁴³ âlî olduğuyçün, *gümüş, şem'-i kâfûr* (tek beyit örneği aynı)

dıraht-ı kâfûr (tek beyit örneği aynı)

hatt-ı istivâ (tek beyit örneği; verilen örnek B'de yok)

şükûfe (örnek olarak aynı beytin M'de ilk mısraı, B'de beytin tümü verilmiş)

Bâb-1 şânzdehüm der-sıfat-ı sîne¹⁴⁴

*sîm, sîmîn, Ka'be, hurmen-i*¹⁴⁵ *gül* (tek beyit örneği aynı, B'de ikinci bir örnek verilmiş)

nesrîn, semen, yâsemen, yâsemîn ve her nesne ki beyâz olsa ve nâzûk olsa sîne-i dilbere itlâk olması câizdür¹⁴⁶ (tek beyit örneği aynı)

nûr-tâb, güneş (tek beyit örneği aynı)

*ay, âyîne-i billûr, âyîne*¹⁴⁷ (B'de 4 beyit örneği verilmiş). Bu bapta M'de 3, B'de 5'i farklı 8 beyit örneği verilmiştir.

Bâb-1 heftdehüm der-sıfat-ı engüş¹⁴⁸

gonça, zanbak,¹⁴⁹ *ney-şeker* (2 beyit örneği aynı)

nigâr, nigârîn, berg-i lâle (tek beyit örneği aynı)

hâme, hâme-i sîmîn (tek beyit örneği aynı)

muhannâ, pençe-i mercân (tek beyit örneği aynı)

celâle parmak ucına fınduk dirler, nitekim *Leylî vü Mecnûnda* düşmüşdür. *Leylî'nün* hüznin beyân iderken¹⁵⁰ (tek beyit örneği aynı). Bu bapta 6 ortak beyit örneği verilmiştir.

¹⁴² B: On beşinci bâb sıfat-ı gerdân beyânındadır

¹⁴³ B: serv, serv-i firâz

¹⁴⁴ B: On altıncı bâb sıfat-ı sîne beyânındadır

¹⁴⁵ B: zemzem

¹⁴⁶ B: ve dahi her nesne ki beyâz ve nâzûk ola sîne-i dilbere itlâkı câizdür

¹⁴⁷ Sadece B'de var; dipnot 142'deki açıklama da burada verilmiştir.

¹⁴⁸ B: On yedinci bâb sıfat-ı engüş beyânındadır

¹⁴⁹ B: gonçe-i zanbak

¹⁵⁰ B'de sıfat "fınduk" diye verilmiştir. Muîdî'nin eseri *Leylî vü Mecnûn*'a işaret eden açıklama da alınmamış.

Bâb-1 heştdehüm der-sıfat-1 sâid¹⁵¹

sîm, sîmîn (tek beyit örneği aynı, B'de 2.bir örnek var)

hamâil, hamâil-i sîmîn (tek beyit örneği aynı)

nihâl-i yâsemen nitekim vâsıf-ı Leylî'de düşmüşdür¹⁵² (tek beyit örneği aynı). M'de 3, B'de 4 beyit örneği verilmiştir.

Bâb-1 nühdühüm der-sıfat-1 kâdd¹⁵³

Kâmet (verilen 3 beyit örneğinin birisi B'de yok)

Bâlâ,¹⁵⁴ *ömr-i dirâz* (tek beyit örneği aynı)

serv-i nihâl, nihâl-i tâze, sehî,¹⁵⁵ *sanevber, ar'ar, tûbâ, sidre-i müntehâ, elif* (tek beyit örneği aynı; B'de 3 ayrı beyit daha verilmiş)

şâh, nârven, gülbün, şimşâd, çenâr ve her nesne ki bülemler ola kadd-i yâra teşbîh iderler,¹⁵⁶ *ney-şeker, ney, nahl* (tek beyit örneği aynı). Bu bapta M'de 6, B'de 8 beyit örneği verilmiştir.

Bâb-1 bistüm der-sıfat-1 miyân¹⁵⁷

*hayâl, mûy*¹⁵⁸ (tek beyit örneği aynı)

bârîk (tek beyit örneği aynı)

adem (tek beyit örneği aynı)

râz, râz-ı nihân, râz-ı cihân,¹⁵⁹ *bî-nişân* nitekim *Işk-efzâda* düşmüşdür Leylî anasına cevap virdüğü yirde ki kasem yâd iderdi¹⁶⁰ (tek beyit örneği aynı). Bu bapta M'de 4, B'de 5 beyit örneği verilmiştir.

¹⁵¹ B: On sekinci bâb sıfat-ı sâid beyânındadır

¹⁵² B'de muhtemelen Muîdî'nin eseri *Leylî vü Mecnûn*'a işaret ettiğinden bu açıklama alınmamıştır. 144. dipnotta da durum aynıdır.

¹⁵³ B: On tokuzuncu bâb sıfat-ı kâdd beyânındadır

¹⁵⁴ B: kâmet-i bâlâ

¹⁵⁵ B: serv-i sehî

¹⁵⁶ B'de bu açıklama beyit örneklerinin sonunda verilmiştir: Ve dahi her nesne ki...

¹⁵⁷ B: Yirminci bâb sıfat-ı miyân beyânındadır

¹⁵⁸ B'de ayrıca "mû-miyân" sıfatıyla bir beyit örneği vardır.

¹⁵⁹ B: "râz-ı cân"

¹⁶⁰ Bu açıklama B'de yoktur; muhtemelen Muîdî'nin eseri *Işk-efzâya* işaret ettiğinden alınmamış olmalıdır.

Bâb-1 bist ü yeküm der-sıfat-ı sâk¹⁶¹

Evvelâ bilmek gerekdür ki sâk iki kısımdur, biri sepîd ve biri sürh ya'nî kızıla mâyil.¹⁶² Arabda *sâk-ı sürhî* müstahsendür ammâ Acemde ve Rûmda matlûb olan *sâk-ı sepîddür* ale'l-husûs ki müdevver ola âb-ı revân gibi tab'-ı pâkı sâf olup¹⁶³ bâzâr-ı fesâhat-i nazm içinde sarrâf olanlar mahbûbun sâkın¹⁶⁴ *şem'-i kâfûra* ve *gümüşe* ve *nûra*¹⁶⁵ teşbîh itmişlerdür; ba'zılar *sütûn-ı billûra* benzetmişlerdür. Bu bapta 2 ortak beyit örneği verilmiştir.¹⁶⁶

H â t i m e

Bu tarz-ı şî're ve uslûb-ı nazma sülûk iden¹⁶⁷ yârâna evlâ ve enseb belki lâzım u vâcib olan oldur ki¹⁶⁸ mezkûr elkâbı ki cânânun¹⁶⁹ ba'zı a'zâlarına¹⁷⁰ itlâk iderler eyle gerekdür ki ol elkâbun biribirine¹⁷¹ münâsebeti ola tâ kim nazm rengîn düşe; veger ni sâde bir nazm olur.¹⁷² Meselâ her beytde ki dehân-ı yârı *dürc-i cân-pervere* teşbîh ideler lâzımdur ki¹⁷³ leb-i güher-bârını *la'le* veyâ *gevhre* benzedeler ve her yerde ki gamze-i yârı *tîre* benzedeler ebrû-yı dil-sitânına *kemân* itlâk itmek gerekdür nitekim bu beytde düşmüşdür, beyt:

Tîr-i gamzen toğrıdur kanum halâl olsun ana¹⁷⁴
Ol kemân-ebrûya kurbân eyleyen sensin beni

¹⁶¹ B: Yirmi birinci bâb sıfat-ı sâk beyânındadır

¹⁶² B: ya'nî kızıla mâildür

¹⁶³ B: tab'ı sâf u pâk olup

¹⁶⁴ B: sâk-ı mahbûbı

¹⁶⁵ B: ve sütûn-ı billûra

¹⁶⁶ İlk beyit 2. mısra M: Virür bakana rûz-ı haşre dek nûr, B: Virür nâzırlara tâ haşre dek nûr

¹⁶⁷ B: sâlik olan

¹⁶⁸ B: evlâ ve enseb olan oldur ki

¹⁶⁹ B: dilberün

¹⁷⁰ B: a'zâsına

¹⁷¹ B: biribirlerine

¹⁷² Bu cümlecik B'de yoktur.

¹⁷³ B: gerekdür ki

¹⁷⁴ B: sana

Ve her yerde kim hatt-ı siyeh-kârı *Hızıra* benzedeler la'l-i gevher-feşânı *âb-ı hayvâna* teşbîh itmek gerekdür; nitekim işbu beytde düşmüşdür,¹⁷⁵ beyt:

La'lün üstinde hatun Hızır oldı çok bîmâra kim
Âb-ı hayvânile dolmuş câm-ı İskender sunar

Ve her kaçan kim zülf-i perîşânı *su'bâna* teşbîh iderler beyt:

Kâkülünün okınun nîşini def eylemege
Hokkasından lebünün zerre tiryâk yeter

Ve gayrisin dahi bunlara¹⁷⁶ kıyâs itmek gerekdür.

Hamdü-lillah bu şâhid-i dil-keş
Arz-ı dîdâr olum¹⁷⁷ tamâm oldı

Dürr-i nükteyle benzeyüp sade fe
Hatt-ı reyhân-ı müşk-fâm oldı

Türkî dilde nazîresi yokdur¹⁷⁸
Gayri defterlere imâm oldı

Burc-ı fikretde bir meh-i nev iken
Bir iki haftada tamâm oldı¹⁷⁹

Hatâ vü sehvile çün vakt-i tahrîr
Galatlar kim düşe nevk-i kalemden

Benân-ı lutfile ıslâh kılmak
Baîd olmaya ashâb-ı keremden¹⁸⁰

¹⁷⁵ B: teşbîh itmek gerekdür ki nitekim bu beytde olduğu gibi

¹⁷⁶ B: buna

¹⁷⁷ B: Arz-ı dîdâr olup tamâm oldı

¹⁷⁸ B: Türkî dilde nazîri yokdur kim

¹⁷⁹ B: İki üç gicede tamâm oldı

¹⁸⁰ Bu son iki beyit sadece B'de bulunmaktadır.

Genel Değerlendirme

Yukarıdaki mukayeselerden Bavyera Devlet Kütüphanesi'nde bulunan, mahbuba ait sıfatların anlatıldığı risale ile *Miftâhü't-teşbih* arasında kuvvetli ihtimalle intihal veya tadile dayanan bir ilişki bulunduğu, böyle olmakla beraber bu risalenin eskiden katip veya müstensihlerin kendi defterlerine sıkça kaydettikleri fevâid türü kayıtlardan birisi de olabileceği düşünülebilmektedir. O tarihlerde, kıyıda köşede kalmış *Miftâhü't-teşbih* gibi bir eserin bu duruma düşmesi yadırganmayabilir. Bu eser Belgradî'nin eline nasıl geçmiş ve neden böyle bir şey yapmıştır? *Netâyicü'l-fünûn*'u istinsah eden bir müstensih bunu neden istinsah gibi değil de, zımnem telif gibi göstermek istemiştir? Bir eksikliğini mi görmüştür de başını, sonunu ve yazarına işaret eden şeyleri atmış ya da değiştirmiştir? Bu risale incelendiğinde çok da büyük değişiklikler yapılmadığı, sadece lafızlarla oynandığı görülmektedir. Risale incelendiğinde edinilen ilk intiba, orijinal bir eser olmadığı, yazarının telif eser meydana getirmiş gibi davranmaya çalıştığı, fakat yine de ihtiyatlı davranarak adını gizlediğidir. Belgradî böyle bir nüshayı kimsenin bilip fark etmeyeceğini düşünmüş ve Muîdî'ye ait emareleri gizleyerek yazmış olmalıdır. Bu konuda en önemli delil *Miftâhü't-teşbih*'te mukaddime, hatime ve metin kısımlarında müellif ve eser isimleri yer aldığı halde Belgradî'nin eserinde bunların atılmış olmasıdır. Burada akla acaba *Miftâhü't-teşbih* bir tadil veya intihal olamaz mı? sorusu gelebilir, ancak bu durumda Muîdî, kendisinin ve eserinin adını verirken neden Belgradî'nin risalesinde bu isimler kaldırılmıştır, suali sorulacaktır. Ya da ortada belli bir metin varken bu metni Muîdî'nin baş ve sonuna eklemeler yaparak kendine mâl ettiği, risale yazarınsa böyle yapmayıp ismini vermeden sadece birinci şahıs olarak anlatım yaptığı söylenebilir, ancak bir metnin isim ve yazarının da olacağı gerçeği bu ihtimali de eritmektedir. Yazar ve eser adı geçmeyen bu risaleye mukabil *Miftâhü't-teşbih*'te eser ve müellifin adıyla daha başka bilgiler bulunduğuna göre bir oynama ve değiştirmenin risale yazarınca yapıldığı açıkça görülmektedir. Risalenin yer aldığı mecmuadaki ayrıntılar da Belgradî'nin eserini *Miftâhü't-teşbih*'ten hazırlandığına işaret etmektedir. Ancak bunun bir tadil mi, yoksa intihal mi olduğu konusunda ortadaki malzemeyi iyi değerlendirmek gerekmektedir. Zira şu duruma bakılarak rahatlıkla bu bir intihaldir denilebileceği gibi, biraz zorlama ve iyimserlikle Belgradî'nin yaptığını bir tadil, tasarruf veya fevâid türü kayıtlardan birisi olarak değerlendirmek de mümkündür. He-

men belirtelim ki, tadil belli bir eserin ekleme ve çıkartmalarla daha mükemmelinin ortaya konulması için yapılır, eserin ismi de müellifi de açıkça belirtilir. Dolayısıyla tadil ihtimali daha başta zayıflamaktadır. Şimdi bu durumlarla ilgili ihtimalleri maddeler halinde açıklayalım:

A. İntihal

1. Risalenin kuvvetli ihtimalle yazarı olarak gözüken Hüsam bin Mustafa el-Belgradî'nin yaptığı işin bir intihal olarak düşünülmesine yol açan en önemli sebep, *Miftâhü't-teşbih* üzerinde uyguladığı ekleme veya çıkartmalardır. Mukayeselerde de görüldüğü üzere bazı değişiklikler sırf farklı görünmek için yapılmış olmakla beraber, mukaddimedeki değişikliğin böyle olmadığı, ilk olarak bir intihali akla getirdiği görünmektedir. Şu cümledeki değişikliğe bir bakalım:

M: (mukaddimenin devamı) "...Ve bu risâleyi yigirmi bir bâbla mukaddime ve bir hâtime üzerine tertîb itmegi tevcîh idüp tamâm oldukdan sonra nâm-ı şerîfin *Miftâhü't-teşbih* kodum. Recâ-i vâsık ve ümîd-i sâdik oldur ki bu deftere nazar idenler bir hayr duâ ile yâd idüp ben günehkâr âsînün revânını ol duâ ile şâd ideler, âmîn yâ Rabbe'l-âlemîn."

B: (giriş kısmı tamamen atılmıştır) "Ma'lûm ola ki bu risâleyi bir mukaddime ve yigirmi bir bâb ve bir hâtime üzerine müretteb kıldum ve başdan ayağa mahbûbun a'zâsına ıtlâk olınan elfâzı beyân eyledüm. Ba'zı evsâfda ki nev'-i hafâ ola bir beyt-i hoş-edâ-yı meşâhîr-i şuarâ ile iştihâr eyleyüp ayân kıldum."

Görüldüğü üzere müellifin ve eserin adının geçtiği giriş kısmı atılınca müstakil bir eser görüntüsü oluşmuştur. Belgradî'nin risalesinde bu cümleden önce geçen ve içinde Muîdî'nin isminin yer aldığı kısım da tamamen atılmıştır. Ancak, böylesine kapsamlı ve emek mahsulü bir risalenin belli bir ad taşımayıp sadece "mahbûbun a'zâsına ıtlâk olınan elfâzı beyân ider." şeklinde bir başlık altında yazılması en başta şüpheyi üzerine çekmektedir.

Metin üzerinde oynama sadece bununla sınırlı değildir. Muîdî'nin baplarda sıfatları anlatırken verdiği örnekler arasında kendi eserlerine yaptığı atıflar da ya atılmış ya da değiştirilmiştir:

“*Sehm*: Nitekim *Işk-efzâda* düşüştür Leylî teşrîh olunduğı yirde.” Muîdî’nin eserine işaret eden bu açıklama atılmıştır.

“*Bî-nişân*: Nitekim *Işk-efzâda* düşüştür Leylî anasına cevap virdüğü yirde ki kasem yâd iderdi.” Bu açıklama atılmıştır.

“*Nihâl-i yâsemen*: Nitekim vasf-ı Leylîde düşüştür.” Bu açıklama atılmıştır.

“*Celâle*: Parmak ucına fınduk dirlere, nitekim *Leylî vü Mecnûnda* düşüştür Leylî’nün hüznin beyân iderken.” Muîdî’nin eserine işaret ettiğinden bu açıklama da atılmıştır.

“*Dâne-i nâr*: Nitekim *Leylî-i Mecnûnda* düşüştür; mâder-i Leylî, Leylîye nasîhat itdüğü yirde hicâb itdüğün beyân iderken.” Bu açıklama risalede beyit örneğinin kenarına “nitekim” edatı atılarak ve birisinin kendi eserine atıf yaptığı intibayı da verilmeyerek “Bu beyt *Leylâ ile Mecnûnda* düşüştür; mâder-i Leylâ, Leylâyâ nasîhat itdüğü yirde îrâd olındı gâyet-i hicâbından” şeklinde yazılmıştır.

2. İntihalle ilgili en önemli ikinci delil Muîdî’ye ait bir beyit örneğinde Muîdî kelimesinin çıkarılıp yerine “Gel ey dil” ifadesinin konulmuş olmasıdır. Muîdî bu beytin kendi divanından olduğunu haber vermektedir:

M: **Muîdî** yâra arz itmek dilersen mû-be-mû hâlün
Yapış dâmân-ı zülfiyle kemend-i âh u efgâna

B: **Gel ey dil** yâra arz itmek dilersen mû-be-mû hâlün
Yapış dâmân-ı zülfiyle kemende âh u efgâna

Burada beytin aslında Belgradî’ye de ait olabileceği ileri sürülebilir; ancak, beytin Muîdî’nin divanında bulunması; Muîdî’nin kendi ismini vermişken Belgradî’nin bunu yapmaması, ya da yapamaması bu ihtimali iyice azaltmaktadır. Ayrıca risale yazarı sadece burada değil, eserin hiçbir yerinde ismini vermemiştir. Üstelik Muîdî’yi işaret edecek her şeyi kaldırmış, ama kendisininkini de koymamıştır. Muîdî’ye ait şeyleri yazdığında bunun bir istinsah olacak olması, yaptığı değişiklikleri ve tadil denilebilecek orijinal eklemeleri yapmasına sebep olmuştur. Yani farklı bir yola girip istinsahtan telife uzanmak istemiştir. Belgradî’nin Muîdî’ye ait her şeyi çıkarmakla beraber kendi adını yazmaması çekindiği bir durum

olduğunu göstermekte, aynı zamanda ve mekânda yaşadığı Muîdî'nin bu durumdan habersiz olduğuna işaret etmektedir.

3. Böylesine kapsamlı bir risalenin, Nev'î'nin *Netâyicü'l-fünûn*'unun kaydedildiği bir nüshanın arta kalan boş sayfalarına 2-3 gece gibi çok kısa bir sürede yazıldığıнын belirtilmesi bir eserden faydalanılarak hazırlandığını belli etmektedir. Muîdî de *Miftâhü't-teşbih*'i 1-2 hafta gibi kısa bir sürede yazdığını hatimede belirtmiştir. Ama 15-20 günlük süre böyle bir risale için makul bir süre iken 2-3 gece pek de inandırıcı gelmemektedir. Anlaşıldığına göre, 1-2 haftada yazılmış olan bir risale ele alınarak 2-3 gecede bir taklidi veya kopyası ortaya konulmuştur. Dolayısıyla bu, eserin telif değil kopye edildiğinin göstergesidir. Ancak, eser ve müellif adının bilinçli şekilde gizlenmesi bunun bir intihal teşebbüsü olduğuna da işaret etmektedir. Ayrıca, risale yazarının yazdığı süreyi açıkça belirtmesine rağmen kendi ismini vermemesi bir çekinme içinde bulunduğunu göstermektedir.

4. Kitabın iç kapağında risalenin isminin verilmesiyle ilgili tereddütler yaşanmış olması çok şey anlatmaktadır. Bu kayıtlar, risalenin kaleme alındığı tarihe yakın bir zamanda atılmış olmalıdır ve atıldığında da geçmişe daha kapsamlı bakıldığından kitabı teşhis oranı da daha yüksek olacaktır. Buna rağmen kitaptaki bu risale doğru teşhis edilememiş, ciddi tereddütler yaşanmıştır. Kayıt ve düzeltmeler farklı zamanlarda yapıldığından o tarihlerde *Miftâhü't-teşbih*'in ve onun taklidi olan risalenin hiç bilinmediğini göstermektedir. Eğer *Miftâhü't-teşbih* bilinseydi bu risalenin de onun taklidi olduğu anlaşılıp ona göre kayıt yapılacaktı. Bu kaydı yapan ve düzelterler hiç şüphesiz ki kitaptan ve eserden iyi anlamayan kişiler değildirlir. İç kapaktaki temlik kaydının çevresinde görülen silinti ve düzeltmelerin ilkinde “iki kıt'a kitabdur biri Netâyic-i Fünûndur” yazmakta olup ikinci eserin yazılı olduğu kısmın üzeri karalanmıştır. Karalama işlemi büyük ihtimalle risalenin adının yanlış olduğu düşünülerek yapılmıştır. Daha alttaki diğer kayıta ise “Kitâb-ı Netâyic-i Fünûn maa Hüsn ü Dil-i Âhî bâ-hatt-ı ta'lik” diye yazılmıştır. Bu durumda önceki karalamayı yapan şahıs, ikinci eser olan risaleyi teşhis edemediğinden yerine bir şey yazmamış, daha sonra bu karalamayı gören bir başkası da risalenin teşhis edilemediğini görünce “bu risale olsa olsa Âhî'nin *Hüsn ü Dil*'idir” diyerek bu kaydı yapmıştır. Ancak, yaptığımız incelemede bir aşk hikayesi olan Ahî'nin *Hüsn ü Dil*'i ile bu risâle arasında hiçbir ilgi ve benzerlik bulunmadığını tespit ettik. Dolayısıyla bu risale kitap kurtları-

nın dahi tanıyamayacağı kadar kıyıda köşede kalıp adı sanı unutulmuş bir eser olarak gözükmektedir. Kimsenin bilmediği bu risaleyi Belgradî nereden, nasıl bulup yazmıştır? Bu durum da onun Muîdî ile yakınlığına işaret etmektedir. Böyle bir işe Muîdî razı olur mu? Eğer olsaydı Belgradî bunu belirtirdi, ya da en azından kendi ismini ya da onun ismini verirdi. Vermediğine göre Muîdî buna razı olmayacaktır. Kaldı ki nazire ve istinsah diye bir şey vardır ki Belgradî en azından bunu yapabildi. Ama, bu risale kitapta arta kalan boş sayfalara doldurulmuş fevaid türü bir kayıt görüntüsü de verdiğinden ve asıl istinsah edilen eser *Netâyic-i Fünûn* olduğundan istinsah veya nazire gibi müstakil bir iş yapılmaya çalışılmamıştır. Risalenin nasıl ve neden yazıldığına dair hiçbir bilginin verilmemesi de bunu doğrulamaktadır.

5. Risale yazarının hem kendisinin, hem de Muîdî'nin adını vermemesi bir çekinme içinde olduğunu göstermekle beraber eklediği, çıkardığı veya uyguladığı birtakım tasarruflar da kendisini Muîdî ile denk gördüğüne yorulabilecek bir ayrıntıdır. Muhtemelen bu risalenin tek nüshası Muîdî'dedir ve Belgradî'nin de böyle bir risale yazmış olması Muîdî ile yakınlığına işaret eder. Zaten iki eserin telif tarihi de (*Miftâhü't-teşbih* yaklaşık 1590, risale 1601) buna işaret ediyor. Daha önce yazılan Muîdî'ninki olduğuna göre Belgradî'ninki ondan yazılmış demektir. İki sinin memleketleri olan Belgrad ve Kalkandelen coğrafi yakınlık arzeder. Muîdî, bu eserini yaşamının son dönemini geçirdiği Mısır'da yazmış olmalıdır. İstanbul'da yazsaydı tezkire yazarlarınca biliniyor olması gerekirdi. Belgradî, Muîdî gibi kâtip olduğundan Mısır'da karşılaşmış olabilirler, ya da eseri Mısır'dan bir şekilde elde etmiş olabilir. Muîdî'nin ölümünden sonra da kopye etmeye karar vermiş olabilir. Kaynaklarda bu konuda hiçbir bilgi yoktur. Belgradî eğer çekinilecek bir iş yapmamış olsaydı kendisinin veya Muîdî'nin ismini anar ve Muîdî'nin eserlerinin geçtiği yerleri de eserden atmazdı. Sonuçta Muîdî'nin eserinin istinsah edilmeyip yayılmamasından dolayı, bir intihal teşebbüsünün söz konusu olduğu kuvvetle muhtemeldir.

6. Muîdî “Ve her beyt ki getürdüm kendü dîvânumdandır” ve “emîr-i nazm Ahmed Paşa hazretlerinün dîvânında vardır” diyerek verdiği beyit örneklerinin kaynağını açıkça belirtmişken bu iki cümle de bu risaleden atılmıştır. Bu tür ifadelerin adeta cımbızla seçilip çıkarılmış olması çekinilen bir durum olduğunu göstermektedir.

7. Belgradî eğer bu risaleyi eksik gördüğünden bu işi yapmışsa, yaptığının bir tadilat veya ikmal olduğunu söylemek için çok az sebep bulunmaktadır. Her ne kadar *Miftâhü't-teşbih*'te birtakım eksikliklerin bulunduğu ve risale yazarının bunları tamamlayıp giderdiği görülmekteyse de risalede kendi adını anmaması, yaptığı düzeltmelerin çoğunun sırf farklı olmak için yapılmış görünmesi bu ihtimali azaltmaktadır. Şu değişikliklere bir bakalım:

M	B
Dilber	Cânân
ikisinde bile	ikisinde de
Rûm şairlerinin fâzılları kabûl eyleyüp eş'ârında yazmışlardır	Rûm şuarâlarının hâlisleri kabûl idüp şi'rlerinde yazmışlardır
zûlf evsâfında	evsâf-ı zülfde
ruhsâr-ı cânân	ruhsâr-ı dilber
suçın	cürmin
Aşk meyhânesinin mestâneleri	Mest-i meyhâne-i aşk olanlar
i'tibâr ile	bi-hasebi'l-i'tibâr
vech-i şebek rengin olmasıdır	vech-i şebek rengin olduğudur
leşker, ol sebebden ki ceng için saflar bağlamışdır	leşker ıtlâkı ol sebebdendir ki ... ceng için saf bağlamışdır

Yukarıdaki mukayeselerde de görüldüğü üzere Belgradî'nin yaptığı değişikliklerin çoğu bu biçimdedir ve bunlar da bu risalenin bir intihal olma ihtimalini artırmaktadır. Değiştirmelerin çoğunun ilk bakışta fark edilecek ve nüsha farkına yorulabilecek kadar basit biçimde yapıldığını da burada belirtelim.

B. Tadil, nazire

Bavyera Devlet Kütüphanesi'nde bulunan risalenin güçlü ihtimalle *Miftâhü't-teşbih*'ten bir intihal teşebbüsü olabileceğini yukarıda delilleriyle ortaya koymaya çalıştık. Bu bahiste de zayıf bir ihtimal olarak gözüken tadil ve nazire ihtimali ele alınacaktır. Tadil, bir şeyi değişikliklerle düzenleyip daha güncel ve kullanılabilir hale getirmektir. Ancak, tadilde üzerinde çalışılan eser ve müellifi belirtilir ve gizleme amacıyla atma veya çıkartma olmaz. Nazire ise, bir şiirin veya eserin aynı vezin ve kafiyede veya aynı şekil ve muh-

tevada benzerini yazmaktadır. Belgradî'nin risalesinde hatimede böyle bir ifade olduğundan bu ihtimali de değerlendireceğiz. Şimdi risaleyi bir tadil olarak gösterebilecek durumları açıklamaya çalışalım.

1. Bu risalede toplam beyit sayısının daha fazla olması, beyit farklılıkları ve risale yazarının eklediği beyitler bir düzenleme olarak gözükmektedir. *Miftâhü't-teşbih*'te 230 beyit örneği bulunurken bu sayı risalede 276'dır. *Miftâhü't-teşbih*'te bulunmayan 46 beyit örneğinin eklenmiş olması, hatta birinci bölümde "li-muharririhî" notu altında yazarın bizzat kendi yazdığı iki beyit bulunması (bk. dipnot 39) sadece tadile değil, Belgradî'nin şairliğine, dolayısıyla böylesine bir risaleyi tadil, hatta telifi tadil şeklinde yazabileceğine işaret etmektedir. Ayrıca, *Miftâhü't-teşbih*'te eksik veya yanlış bulunan bazı beyitler kelime ve edatları değiştirilerek tamamlanmış, farklı mısralar bir araya getirilerek birkaç yeni beyit oluşturulmuştur. Beyit örnekleri arasında bir tür kritik yapılp eksik veya yanlış bir beytin atılıp yerine daha uygun bir beytin konulmuş olması da bu risalenin bir tadil olarak görülmesine sebep olabilir. Mesela müje babında risalede beyit örneğinin ilk mısraı *Miftâhü't-teşbih*'ten farklı ve sığata daha uygun gözükmektedir. Yine aynı bapta bir başka beyit örneğinin ikinci mısraı *Miftâhü't-teşbih*'e göre vezince daha doğru yazılmıştır.

2. Bir ikmal olarak *Miftâhü't-teşbih*'te bulunmayan kelime ve tamlamaların eklenmesi, bulunanların da atılması veya değiştirilmesi. Mesela *Miftâhü't-teşbih*'te birinci bapta mahubun saçının anlatıldığı cümleye eklenen "kâkül" sıfatı bu konuda çok önemlidir.

Miftâhü't-teşbih: "Evvelâ bilmek gerekdür ki müy dört kısımdur; şol müy ki sehâb mâh-ı tâbânı örter gibi ruhsâr-ı cânân üzre karâr ide ana zülf dirler. Ve şol müy ki âşık-ı miskînlerün suçın dileyüp hûn-rîz dilberlerün boynına salına ana gîsû dirler. Ve şol müy ki kemer-vâr miyân-ı ma'sûkî kenâr eyleye ana müy dirler. Müy mecmûna ıtlâk olunduğınlayın husûsıyla bu ma'nâya dahi ıtlâk olunur ve bu aksâmın her biri mecâzen âhara ıtlâk olınsa câizdür"

Yukarıdaki açıklamada mahubun saçının dört kısım olduğu söylenmesine rağmen dördüncüsü söylenmemiş ve bunu gören risale yazarı da "...ana müy dirler" den sonra "bir kısmına dahi kâkül dirler" cümlesini eklemiştir. Yukarıdaki mukayeselerde de görüldüğü üzere risalede bu şekilde eklenmiş 10-15 sıfat vardır. Bu bir düzenleme ve tadil olarak gözükmektedir.

3. Risalede *Miftâhü't-teşbih*'ten farklı biçimde, yeri değişmiş sıfat, beyit ve açıklama notları bulunmakta olup bunların görüntüsü bir tadil olarak ele alınabilir. Bilhassa saç, hat ve leb baplarının sıfat ve beyit örneklerinin birbirinin içine karıştırılmış olması bu üç uzvun birbiriyle ilişkili görülüp ele alındığına yorulabilir. Bunun bir sehiv olduğu da düşünülebilirse de bu üç uzvun birbiriyle ilgili oluşu, saç-hat ve hat-leb arasındaki ilişki bunun bilinçli yapıldığına da işaret etmektedir.

4. *Miftâhü't-teşbih*'in giriş ve mukadime kısımlarının tamamen atılıp bu eserde müellife ve eserlerine ait ne varsa, hatta Muîdî'nin sıfat ve beyit örnekleri için kaynak seçtiği Ahmet Paşa'nın isminin geçtiği kısmın da yazılmaması, eserin iskeleti ele alınarak yeni bir eser yazılmak istendiğine yorulabilir. Ancak bu durumda da neyin tadil edildiği belli olmadığından bu ihtimal azalmaktadır. Böyle olmakla beraber, asıl esere işaret eden bazı emarelerin de giderilmemesi ve risale yazarının kendi ismini özellikle vermemesi müstakil bir eser yazmadığına, dolayısıyla önüne alıp yararlandığı bir eserin bulunduğu, bunun da bir tadil olduğuna işaret sayılabilir.

5. Başlıklardaki değişiklikler de bir düzenleme olarak gözükmekte, sanki Farsça bilmeyenler düşünülerek Türkçeleştirilmiş gözükmektedir. Yukarıdaki mukayeselerde de görüldüğü üzere *Miftâhü't-teşbih*'te “Bâb-ı evvel, düvüm, sivüm, çehârüm der-sıfat-ı” şeklinde Farsça yazılmış başlıklar risalede “Evvelki, ikinci, üçüncü bâb sıfat-ı beyânındadır” şeklinde Türkçe yazılmıştır. Bu değişikliklerin yazma eserlerde daha çok, nüsha farklılıklarında görüldüğünü belirtelim.

6. Nazire: Risalenin küçük bir ihtimalle de olsa, hatime kısmında nazire olabileceğine işaret eden bir ifade bulunmaktadır. Muîdî'de hatimede geçen:

Türkî dilde nazîresi yokdur
Gayri defterlere imâm oldı

beyti, Belgradî'de:

Türkî dilde nazîri yokdur kim
Gayri defterlere imâm oldı

şeklinde değiştirilmiştir. Bu durumda, *Miftâhü't-teşbih*'in Türkî dilde naziresinin olmadığı yönündeki ifadenin reddedilerek bir naziresinin ortaya konulmak istendiği düşünülebilir. Dolayısıyla Belgradî bu değiştirmeye risalesinin bir nazire olduğunu belirtmeye çalışmış gibi gözükmektedir.

Ancak, sadece bir örnek yetmemekte, diğer ihtimallerle birlikte düşünüldüğünde bu ihtimal çok zayıf kalmaktadır. Her şeyden önce eseri ve müellifini bilerek gizlemesi bu ihtimali dikkate bile aldırılmamaktadır.

C. Fevâid türü bir kayıt

Fevâid, Arapça fâide kelimesinin çoğulu olup faydalı şeyler ve bilgiler demektir. Eskiden kitapların genellikle sonlarında arta kalan boş sayfalara okuyucuya faydalı olmak amacıyla çeşitli konularda birçok bilgi ve not yazılır ve bunlara fevâid denilirdi. Bu risalenin fevâid türü bir kayıt olduğunu düşünderecek işaretler de vardır. Bunları da şöyle sıralayabiliriz:

1. En en önemli işaret, risalenin bulunduğu kitapta bu şekilde kaydedilmiş birçok bilgi notunun bulunması ve bu risalenin de onların arasında kaydedilmiş bulunmasıdır. Görüldüğü kadarıyla müstensih Belgradî şiirden anlayan birisi olup bu, “Li-muharririhî” diye eklediği ve kitabın muhtelif yerlerine yazdığı beyitlerden bellidir. Bu kabiliyetiyle, eline nasıl geçtiği merak konusu olan *Miftâhü’l-teşbih* üzerinde istediği gibi bir tasarruf uygulamıştır. En önemlisi, Mu’îdî’nin değiştirilmiş bu risaleyi gördüğünde en azından kendi adının kaldırılıp yerine başka bir adın konmadığını ve bunun bir intihal olmayıp kişisel bir fevaid kaydı olduğunu düşünmesine sebep olabilecek uygulamadır. Kitabın 74-92. yapraklarında bulunan bu risaleden başka, ilk 68 yaprakta *Netâyicü’l-fünûn*’un bulunması ve 92-100. yapraklarda da *Netâyicü’l-fünûn*’dan ve çeşitli kaynaklardan birçok bilgi ve not aktarılması bir müstensih’in sıkça yaptığı sayfa doldurma türünden bir uygulamadır. Öyleyse bu risaleyi müstensih’in kendi merakıyla ve şahsi defterine kaydedilmiş bilgi notları olarak görmek de mümkündür.

2. Ortada tenakuz gibi duran ve fevâid türü bir kayda yorulabilecek bir husus ta, hatime bölümü *Miftâhü’l-teşbih*’te feilâtün mefâilün fe’ilün vezniyle 4 beyitken, risalede mefâilün mefâilün feülün vezniyle ve kafiye düzeni farklı iki beytin daha eklenmiş olması (bk. hatime bölümü) ve bu beyitlerin adeta durumun anlaşılmasına hizmet ediyor bulunmasıdır. Bu iki beyit, mukaddimeden atılan “hata ve yanlışlar için okuyucudan af dileme” kısmının yerine konulmuş gibi de gözükmektedir. Sonradan eklediği çok açık olan bu beyitleri, bir şeyleri gizlemeye çalışan bir kalem ehlinin asla yapmayacağı açıktır. Öyleyse risale yazarı yaptığı işi çok da gizlemeye çalışmamış, en azından bir müstensih olarak böyle bir tasarrufunun bulunduğu inanarak bu risaleyi yazmış olmaktadır. Neden böyle

intihalî bir iş yaptığı yolundaki bir suçlamaya karşılık, eserle müellifin ve de kendisinin adını vermeyip, hatimede de durumu zimnen ortaya koyup böyle fevâid türü bir kalem mahsulü ortaya koyduğunu ileri sürebilecektir.

3. Bavyera Devlet Kütüphanesi'nde genellikle tarihi ve edebi değeri yüksek yazma eserler bulunmaktadır. *Netâyicü'l-finûn* da değerli ve orijinal bir eser olması sebebiyle nüshası bu kütüphanede yer almış olmalıdır. Risalenin içinde bulunduğu kitapta asıl eser bu eser olup, risale ikinci bir eser olarak görülmesine rağmen adı kitabın iç kapağında yanlış yazılmıştır. Yani risalenin belli bir adı olmadığından önemi ve dönemi bilinmemektedir. Kataloğu henüz çıkmamış yazmaların arasında bulunan bir kitaptaki bu risalenin mahiyeti katalogda verilmediği gibi, verilse bile kitabın iç kapağındaki bilgiden dolayı yanlış verilecektir. Dolayısıyla Belgradî'nin asıl yaptığı iş *Netâyicü'l-finûn*'u istinsah etmek olmuş, kitapta bu eserden arta kalan boş sayfalara da bu risaleyi kaydetmiştir. Harcadığı zaman da 2-3 gece olup bu sürede böylesine kapsamlı telif bir eserin yazılması çok zordur. Yani bu risale kitapta boş yer kalmaması için yazılmış fevâid türü bir kayıt olarak gözükmektedir. Ayrıca, 100 yapraklık kitap 18 yaprak tutan bu risaleyle de dolmamış, diğer boş sayfalara da hususiyat, hikayat vb. bilgi notları yazılmıştır. Bununla birlikte, fevâid türü bir kayıt ta olsa asıl eserin ve müellifinin adının gizlenip birtakım intihalî yollara başvurulması bu risaleyle ilgili fevâid ihtimalinin de erimesine sebep olmuştur.

TABLolar

İntihal ve tadile işaret eden hususlar aşağıdaki tablolarda mukayeseli biçimde gösterilmiştir.

A. İntihal ihtimalini öne çıkaran farklar (ekleme, çıkarma, değiştirme)

Belgradî, *Miftâhü't-teşbih*'in esere ve müellifine müteallik ifadelerin de yer aldığı giriş kısmını tamamen atıp son kısmını da değiştirmiştir. Biz, farkları ve ayrıntılarını dipnotlarda göstermiş olduğumuzdan aşağıdaki tabloda sadece bir intihal teşebbüsünün açık delili olabilecek farkları gösteriyoruz. Tadil, nazire, kopya veya fevâid ile ilgili ayrıntılar ise değerlendirmede verilmiştir.

M	B
<p>...Çeşmi tolu âb u gönli âteş, ya'nî Muîdî-yi belâ-keş el-muhtâc ilâ-rahmetillahi'l-Meliki'l-Mennân revvahallahu rûhahu bi-nûri'l-mağfi-reti ve'r-rıdvân çün bir müddet ışk-ı mecâzî âleminde iken gice vü gündüz harâbatı olup nûs-ı câm eyledi. Mestlik sahrâsında dirdüğü lâleleri cem' idüp divânını tamâm eyledi ve Işk-efzâ adlu kitâbını tamâm idüp ellerde âm eyledi. Diledi ki Enîsü'l-uşşâk uslûbınca evrâk-ı rengini mektûb ide, tâ ki bizden ehl-i niyâza ve ashâb-ı sûz u güdâza yâdigâr ola ve bu kitâbı tenkîh ü tehzîb itdüm bir nice bâb üzerine tertîb itdüm başdan ayağa mahbûbun a'zâsına itlâk olunan elfâzı beyân itdüm; ba'zı evsâfda ki nev'â hafâ ola istişhâd için bir beyt getirüp ayân kıldum; ve her beyt ki getürdüm kendü divânumdandır. Gazel-serây olanlar tarîk-i istiğnâyı koyup gayri yola gitmez ve fesâhat ve belâgat bâzârında ticâret iden hâcegiler dellâlligi irtikâb itmez. Ve bu risâleyi yigirmi bir bâbla mukaddime ve bir hâtîme üzerine tertîb itmegi tevcîh idüp tamâm olduktan sonra nâm-ı şerîfin <i>Miftâhü't-teşbîh</i> kodum</p>	<p>Müellife ve eserlerine dair bilgiler bulunan giriş kısmı tamamen atılmış; sadece “ma'lûm ola ki bu risâleyi bir mukaddime ve yigirmi bir bâb ve bir hâtîme üzerine müretteb kıldum ve başdan ayağa mahbûbun a'zâsına itlâk olunan elfâzı beyân eyledüm; ba'zı evsâfda ki nev'-i hafâ ola bir beyt-i hoş-edâ-yı meşâhîr-i şuarâ ile iştişhâr eyleyüp ayân kıldum” kısmı alınmış ve kısa bir mukaddimededen sonra baplara geçilmiş.</p>
<p>Belki ekser sultân-ı şuarâ kıdve-i bülegâ Arabun Sehbânı Acemün Selmânı, beyt: “Fesâhat mülkinün sâhib-kırânı-Belâgat kûhınun bebr-i beyânı” emîr-i nazm Ahmed Paşa hazretlerinün divânında vardır; ve bu risâle yigirmi bir bâb üzerine mürettebdür.</p>	<p>Bu cümle tamamen atılmıştır.</p>

<p>1. bapta <i>dâmân-ı zülf</i> sıfatının beyit örneği:</p> <p>Muîdî yâra arz itmek dilersen mû-be-mû hâlün Yapış dâmân-ı zülfiyle kemend-i âh u efgâna</p>	<p>Gel ey dil yâra arz itmek dilersen mû-be-mû hâlün Yapış dâmân-ı zülfiyle kemende âh u efgâna</p>
<p>7. bap: <i>sehm</i> nitekim <i>Işk-efzâda</i> düşüştür Leylî teşrîh olunduğı yirde</p>	<p>Muîdî'nin eserine işaret ettiğinden bu cümle atılmış.</p>
<p>7. bap: <i>dâne-i nâr</i> nitekim Leylî-i Mecnûnda düşüştür; mâder-i Leylî, Leylîye nasîhat itdüğü yirde hicâb itdüğü beyân iderken (Leylî-i Mecnûn Muîdî'nin eseri)</p>	<p><i>dâne-i nâr</i> sıfatının geçtiğı beyit örneğinin kenarına: bu beyt Leylâ ile Mecnûnda düşüştür; mâder-i Leylâ, Leylâyâ nasîhat itdüğü yirde îrâd olındı gâyet-i hicâbından</p>
<p>17. babın 11. ve son sıfatı: <i>celâle</i>, parmak ucına <i>finduk</i> dirler, nitekim Leylî vü Mecnûnda düşüştür Leylî'nün hüznin beyân iderken şeklidir.</p>	<p>11. sıfat <i>finduk</i> diye verilmiş. Muîdî'nin eseri <i>Leylî vü Mecnûn</i>'a işaret eden açıklama da atılmış.</p>
<p>18. bap: <i>nihâl-i yâsemen</i> nitekim vasf-ı Leylîde düşüştür</p>	<p>Sadece <i>nihâl-i yâsemen</i> alınıp, vasf-ı Leylî kısmı atılmış (Muîdî'nin eseri <i>Leylî vü Mecnûn</i>'a işaret ettiğinden olmalı).</p>
<p>20. bap: <i>...bî-nişân</i> nitekim <i>Işk-efzâda</i> düşüştür Leylî anasına cevab virdüğü yirde ki kasem yâd iderdi</p>	<p>Sadece <i>bî-nişân</i> alınıp açıklama atılmış (Muîdî'nin eseri <i>Işk-efzâyâ</i> işaret ettiğinden olmalı).</p>

B. Tadil veya kopya ihtimalini düşündüren farklar

Belgradî, *Miftâhü't-teşbîh* üzerinde tadile işaret edecek epeyce tasarruf kullanmıştır. Muîdî'de bulunmayan kelime, ibare, tamlama ve beyitler kullandığı gibi, kendisinin yazdığı birkaç beyiti de eklemiş, hatime kısmında da nazireye işaret edebilecek bir değişiklik yapmıştır. Tadile işaret eden en önemli tasarruflar aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

M	B
<p>Evvelâ bilmek gerekdür ki mûy dört kısmdur; şol mûy ki sehâb mâh-ı tâbânı örter gibi ruhsâr-ı cânân üzre karâr ide ana zülf dirler, ve şol mûy ki âşık-ı miskînlerün suçın dileyüp hûn-rîz dilberlerün boynına salına ana gîsû dirler, ve şol mûy ki kemer-vâr miyân-ı ma'şûkı kenâr eyleye ana mûy dirler.</p>	<p>Evvelâ bilmek gerekdür ki mûy dört kısmdur; şol mûy ki sehâb mâh-ı tâbânı örter gibi ruhsâr-ı dilber üzre karâr ide ana zülf dirler. Ve şol mûy ki âşık-ı miskînlerün cürmin dileyüp hûn-rîz dilberlerün boynına salına ana gîsû dirler, ve şol mûy ki kemer-vâr miyân-ı ma'şûkı der-kenâr eyleye ana mû dirler, bir kısmına dahi kâkül dirler.</p>
<p>İlk sayfadaki haşiyede Ahmed Paşa'ya ait iki beyit örneği var.</p>	<p>“Li-muharririhî: Sünbül üftâdesidür turra-i ham-ber-haminun Bin tarakda bezi var ol güzelün perçeminün Tarz-ı diger: Tağıtma aklını âzâdegân-ı kayd-ı gamun Dögüp dögüp ruhunla kâkül-i perîşânı</p>
<p>Saç babı, sıfat ve beyitleriyle muntazam şekilde.</p>	<p>Sıfatların bir kısmı <i>leb</i> babının sonunda verilmiş.</p>
<p>Saç babında <i>tomâr</i> sıfatının beyit örneği:</p>	<p>Bu beyit örneği, başka bir sıfat için verilmiş.</p>
<p>1. bapta <i>anberîn</i> sıfatının beyit örneği ikinci mısra: İster yüz ura rûdaki sultâna dostum</p>	<p>İster yüz üzre turduğı sultâna dostuma</p>
<p>cevşen, benefşe, çevgân, saclevân, duhân, dükkân-ı cîn</p>	<p>cevşen, benefşe, çevgân, savlecân, duhân, dükkân-ı cîn, şeb-bû</p>
<p>1. bapta <i>tâb tâb, dü-tâ, şâm, kara</i> sıfat grubu beyit örneği</p>	<p>farklı bir beyit örneği verilmiş.</p>
<p>2. bap, <i>sadef</i> sıfatının beyit örneği, ikinci mısra: Gûşunda olsa tanlama nazm-ı güherlerün</p>	<p>Gûşunda olsa tan mı yâ nazm-ı Güherleri</p>

<p>3. bap: Meydân-ı fesâhatda ser-âmed olan sühan-ârâlar ma'sûkun alnını <i>mâha</i> ve <i>Süheyl</i>'e teşbîh eylemişlerdür dırahşânlık cihetinden, ba'zı saâdetmendler <i>Zühreye</i> mânend dutmuşlardır, bu teşbîh hod rüşendür. <i>Nûr-ı mahz</i>, <i>müşteri</i>, <i>tâk sarây-ı cemâlde</i> bülend-pâye olduğıyçün, <i>çerâğ</i>, <i>meydân</i></p>	<p>Meydân-ı fesâhatda ser-âmed olan sühan-ârâlar ma'sûkun alnını <i>mâha</i> ve <i>Süheyl-i Yemânî</i>'e teşbîh eylemişlerdür dırahşânlığı cihetinden; ba'zılar <i>Zühreye</i> ba'zılar <i>nûr-ı mahza</i> ba'zılar <i>Müşteriye</i> ba'zılar <i>tâka</i> ve <i>çerâğa</i> ve <i>şem</i>'e ve <i>meydâna</i> teşbîh eylemişlerdür</p>
<p>3. bapta 6 beyit örneği verilmiş</p>	<p>7. örnek olarak: Hâle-dâr olmuş mehi mihri dutılmış zann ider Seyr iden semmûr kalpakla o rûmî dilberi</p>
<p>4. bapta <i>gurre</i>, <i>hilâl</i>, <i>râ</i>, <i>fettân</i></p>	<p><i>gurre</i>, <i>hilâl</i>, <i>râ</i>, <i>fettân</i>, <i>yâ</i> (ayrıca fazladan bir beyit örneği var)</p>
<p>5. bap: <i>aşk meyhânesinin mestâneleri</i></p>	<p><i>mest-i meyhâne-i aşk olanlar</i></p>
<p>5. bapta <i>hindû-yı âyîne-dâr</i> sıfatına, beytin ilk mısraı örnek olarak verilmiş.</p>	<p>Beyit verilmiş; ancak, ikinci mısraı Muîdî'de bir başka beytin ikinci mısraı olmuş.</p>
<p>5. bapta beyit: Ol hışm-ı çeşmüni nâz u itâb u kahrını mihr ü vefâ bilür</p>	<p>Ayn-ı inâyet ol hışmnâk çeşmüne Nâz u itâb u kahrını ol bî-vefâ bilür</p>
<p>6. bap <i>saff-der</i> sıfatı beyit örneği: Gözlerün dünyâyı teshîr itmege câdû gibi Ey nice kanlar ola ger dokına birbirine</p>	<p>Gamzeler kim iki saf bağladı <i>saff-derler</i> gibi Ey nice kâil ola ki tokına birbirine</p>
<p>6. bapta 26 sıfat verilmiş.</p>	<p><i>siyeh-dil</i>, <i>Zü'l-fekâr</i> sıfatları eklenip sıfat sayısı 28'e çıkmış.</p>
<p>8. bapta 29 beyit örneği var.</p>	<p>34 beyit örneği var, ayrıca <i>bezm-i nukl</i> sıfatı eklenmiş.</p>
<p>9. bapta 12 beyit örneği var.</p>	<p>5 farklı beyit ve ilaveten <i>fitne</i>, <i>zerrât-ı şems</i> sıfatları var.</p>

14. bapta 10 sıfat var. Beyit örneği 6'dır.	<i>id-i vefâ, gûy, semender, zenah, çevgân, anberîn</i> ile 16 olmuş. Beyit örneği 8'dir.
16. bap: 3 beyit örneği var.	Bu üç beyite 5 beyit daha eklenmiş; ayrıca Muîdî'de olmayan <i>ay, âyîne-i billûr, âyîne</i> sıfatları var.
Hatime: Türki dilde nazîresi yokdur Gayri defterlere imâm oldı	Türki dilde nazîri yokdur kim Gayri defterlere imâm oldı
Burc-ı fikretde bir meh-i nev iken Bir iki haftada tamâm oldı	Burc-ı fikretde bir meh-i nev iken İki üç gicede tamâm oldı

S o n u ç

Yukarıdaki kritiklerde Bavyera Devlet Kütüphanesi'nde bulunan risalenin *Miftâhü't-teşbih*'ten güçlü ihtimalle bir intihal olduğu anlaşılmış olmaktadır. Bunun en önemli sebebi, bir yandan özel bir çabayla *Miftâhü't-teşbih*'e ve müellifine ait tüm emarelerin atılması, diğer yandan da kendi müellifinin ve risalenin belli bir adının verilmemiş olmasıdır. Bu, bir yönden intihal, diğer yönden tadil, nazire veya fevâid türü bir kayıt gibi gözükse de ağırlığı intihal yönünde olmaktadır. Çünkü, bu atma ve isim belirtmeler bir çekinmenin tezahürü olup, bunun karşılığında günümüzde intihal işaret edilmektedir. O tarihlerde, kıyıda köşede kalıp kimsenin bilmediği *Miftâhü't-teşbih* gibi bir eser bu duruma düşebilmiştir. Fakat risale yazarı ihtiyatlı davranıp kendi ismini açıklamamış ve hatimede de zımnen yaptığı işin tadil, nazire ve fevâid türü bir kayda yorulmasına sebep olabilecek bir tavır sergilemiştir. Risale yazarı bir ikilem yaşamış olup bir yandan, kimsenin bilmediği bir risalenin adını ve müellifine ait bilgileri kimsenin anlamayacağını düşünerek atmış, diğer yandan da Muîdî'yle aynı zamanda yaşadığının farkında olarak kendi ismini ve risalenin belli bir adını risaleye yazmamıştır.